

81
8799
M. IO. CHRISTIANI SCHVLZII

BORGESDORFFIO-SAXONIS

SABBATVM

IDQVE IN PRIMIS

MYSTICVM

IN QVO

I. NON SOLVM EA QVAE CIRCA SABBATVM

SELECTIONIS SVNT ARGVMENTI

TRADVNTVR

II. SED MYSTICAE QVOQVE POTISSIMVM

SABBATI RATIONES AC RECONDITI NVTVS

QVI SVBLIMIOREM OMINANTVR QUIETEM

E SEDIBVS CRITICIS STVDIOSE

ERVVNTVR

38 1534

VITTEMBERGAE

EX OFFICINA SCHLOMACHIANA

MDCCXLI

P R A E F A T I O.

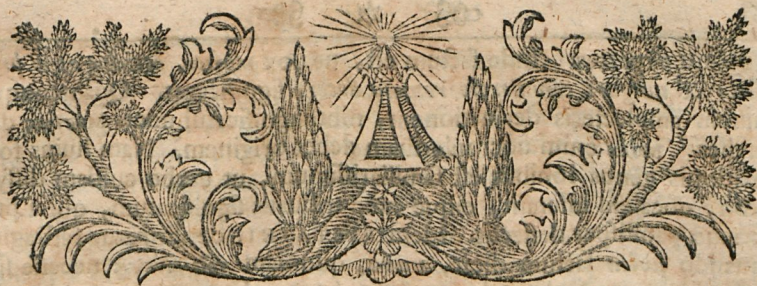
rande, non inficior, suscipio negotium, mysticum in primis Sabbati significarum, in sacro uolumine delitescens explicaturus. Diuinius enim sapientiae, qua coram omni humanitatis acumen plane hebescit, occultos in sanctificatione diei septimi respectus ac nutus exponere meditor. Neminem facile noui, qui de eximio hoc argumento, ex instituto et copiosius fuisset commentatus. Inde larga adhuc messis superstes uidetur, in quam falcem immittere omnino licebit. Inter Iudaeos quidem iamiam exsistere, qui sublime aliquid in Sabbato latere tradunt; sed haud omnes Marte felici exponunt. Perpauci enim sciunt, quid sit non ineptire, plurimi autem illud ignorantes effari solent, quicquid ipsis in buccam uenerit. Nam post deplorandam Israelis reprobationem, familiare est huic genti, mortalium ludibrio expositae, nugae ac ineptias uendere, ingenium mundinari, sapientiam magna stoliditate implicare, ita, ut prouerbio res iam increbuerit: Scripta Iudaeorum, bullatis turgescere nugis. Sabbati dignitatem ac reuerentiam, ut probent hi nugarum artifices, flumen quoddam excogita-

runt Sabbaticum, quod teste IOSEPHO * habeat *ἡμέρας ἑπτὰ*, quippe quod soleret interpositis sex diebus a fonte deficere et siccum exhibere solum; Septimo uero die simile exoriri, et hunc ordinem accurate semper seruare. Haec autem sordida credulitatis figmenta, suis relinquimus conditoribus, cum genuina antiquitatis et historiarum monumenta, istius mendacii nullam plane faciant mentionem. PLINIUS quidem memoriae tradidit, in Iudaea vinum quendam omnibus Sabbatis siccari ** et quiescere; sed testimonium eius, negante et contradicente IOSEPHI narratione, haud curae cordique habetur. Quid uero Romanum scriptorem deceperit, paucis expediam. Iudaei iam olim fabulabantur, reliquas decem tribus Israëliitarum captiuas detineri prope fluuium, quem ipsi Sambationem uocitant. Hunc per totam septimanam adeo rapidis uorticibus ferri arunt, ut nemo queat transire: at Sabbatis quiescere et pedibus peruium esse: hancque poenam Israëlitis esse positam, ut, quo tempore undarum impetus constitit, Sabbati eos ueneratio inbibeat et pedem mouere ueter. Ita libertatis uiam illis ante oculos positam esse, sed uti peius crucientur. AVGVSTINI sententia magis sobriam ingenii indolem sapit, aientis: Inuenies septimum diem sine uespere, quod requiem sine fine significat.*** In praesenti ea potius, quae circa Sabbatum accurata consideratione, digna uidentur, hisce explicabo paginis, quo, discussa superstitionis, errorum almae matris caligine, ueritas in lucem emergat. Quodsi conatus mei singulis probantur eruditis, fortunae debeo beneficium; sin minus, quorundam tamen, in primis qui sine partium studio, alienos labores sub censuram uocare solent, suffragia me esse consecutorum confido. Quare sententiam aliquam publice aperire licebit, quam expendat BENEVOLVS LECTOR, et de illa tandem, ut par est, statuat. Et ne hoc molimen uires excedere aliquis dubitet, sine ulteriori ambage eas tentatum ibo. Tu Numen Propitium faxis, ut curriculum absoluum feliciter.

* Lib. VII. de Bello Iudaico c. XXIV.

** Histor. Lib. XXXI. c. II.

*** Epist. CXIX. ad Ianuarium.

SECTIO I. PRAELIMINARIS.

ysticum in primis Sabbati significatum, hic iri positum, in fronte huius tractationis inscribitur. Ideo opportunum uidetur, ut, antequam ipsum adgrediar argumentum, interpretes, quid per *mysticum* interpretes intelligant sensum. Vocabulum *Μυσικός* ex Graiorum litteris deriuari omnino debet. Adhuc autem sub iudice lis est, utrum a *Μύω*, an uero a *Μυέω* suam acceperit originem. Parum refert, qualicunque subscribas sententiae. Haec enim opinionum diuortia facillimo negotio conciliari queunt. Qui uocem *Μυσικός* immediate a *Μύω* cum RAMBACHIO *a)* deducunt, non omni destituntur fundamento. *Μύω* enim *claudere* et *occludere* significat, et ornis sensus mysticus oclusus quasi et absconditus humanae rationi uidetur. Proprie *Μύω*, de ore ac labris, quando clauduntur adhibetur, ut *ὡσάντα στόματα*, sint *ora clausa*. *b)* Improprie etiam de oculis adhibetur et tunc *conuiuere*, ARISTOPHANE, LVCIANOque testibus, commode significat. Alii uocem *Μυσικός* a *Μυέω* deducere malunt, quae in scholis Graecorum et *religiosa Deorum sacra scire* aequae ac *docere*, et deinceps *occulta tradere* innuit, quia sacris priscorum, multa arcana et abscondita ingenium uulgi transcendentia, fuerunt admixta, quorum plerique, sacerdotes et mystas si excipis, fue-

A 3

a) In Institut. Hermen. p. 67.

b) PLATO in Phaedr.

fuerunt expertes. Inde factum est, ut vox *Μούσεν*, *occulta et a profano et vulgari commercio remota docere* significaret. Quamcumque autem amplecteris derivationem, nihil significatui uocis *Μουσικός* detrahes. *Μούω* enim uoci *μούω* suam debet originem. Nam huius formationis genus Ionibus est familiarissimum, ut uerbo cuidam dissyllabo, uocalem inserant, eique tunc tribuant significatum, qui a primaeuo paullisper defleat. Idem EUSTATHII confirmatur suffragio, quando *Μούσεν* factum dicit, a *μούω*, quoniam *ταῖς μύσαις* necesse sit, *Μούσεν τὸ σῶμα καὶ μὴ ἐκφάνειν, ἃ μιν μώνηται*. Et HESYCHIVS inquit: *Μύσης παρὰ τὸ μύω, τὸ καμμύω. Μύοντες γὰρ τὰς διδασκείας καὶ ἔξω τῶν σαρκικῶν φροντίδων γινόμενοι, ἔτω τὰς θείας ἀναλάμψεις ἐδέχοντο*. h. e. *Móses dicitur a móω, quod est καμμύω, oculos claudio. Suos enim sensus quasi claudentes et ab omnibus curis carnalibus liberi, ita diuinas accipiebant illustrationes.* c) Quibus PLVTARCHVS etiam assentitur: *Σοφὸν γὰρ, inquit, εὐκαιρὸς σιγῆ, καὶ διὰ τῆτο, τὰς μυστηρίων τελετὰς d) οἱ παλαιοὶ κατ' ἐδείξαν*. h. e. *sapiens enim tempestiuum silentium, ac propterea arcana sacra ueteres instituerunt.* e) *Ἡμέραι* uero *μουσικαί* sunt dies religiosi apud ueteres, quia tunc sublimia et occulta celebrabantur sacra. *Mysticum* itaque in genere id dicitur, in quo aliquid mysterii seu occulti delitescit. Cum autem res sacrae non cuiusuis aspectui fuerunt expositae, ne reuerentia ac religio earum uilesceret, contigit, ut *τὰ μουσικά*, rebus usu profano ac uulgari tritis, opponerentur et rem sacram et diuinam denotarent. In primaeua ecclesia uox *μουσικός* a Patribus ciuitate fuit donata, arcanos et sublimes si sacri sermonis respectus nominari et exponere conabantur. Quae denominationis ratio, nostra quoque aetate iam dudum inualuit. Per *mysticum* itaque sensum seu significatum, non intelliguntur hic loci, in genere fidei christianae mysteria, quae ex litterali sensu, in suis sedibus et palmariis Scripturae oraculis depromuntur, quamuis non negemus, quod, phrasis: *mysticus sensus*, si generaliter sumi-

c) SVICERVS in Thesauro Ecclesiast. T. II. p. 381.

d) Vox *τελετή* est uocabulum *Hieraticum* et arcanorum sacrorum *functionem* significat, horumque mysteriorum periti, *Teletas* appellabantur. Hisdem suffragatur uetus *Inscriptio Thyatiris inuenta*, ubi uerbo *ἐπιτελέω*, *arcana obire sacra* innuitur. Vid. Auctores ANTIQVO-NÓBORVM THEOL. ad Annum MDCCL. p. 17.

e) De Puerorum Educatione P. II. c. XVI.

fumitur, quoduis dictum mysterium coeleste proponens, mysticum habere sensum dici queat, ipso suffragante PAVLO I. Cor. II, 6, 7. Rom. XVI, 25. sed *in specie*, talis quorundam Scripturae locorum sensus seu conceptus, qui non proxime per uerba, sed per res uel personas uerbis designatas a Spiritu S. intenditur. e) In qua significatione etiam saepissime uox *μυσήριον* adhibetur, ut quidam reconditus rei sacrae respectus interdum *μυσήριον* appellitur, Eph. V, 32. Apoc. XVII, 7. sicque *μυσήριον*, in Synonymum mystici sensus euadat. Idem quoque sentio, si de mystico Sabbati significato differam, talemque intelligo sensum, quem coelestis Sapiencia externo et terreno Sabbato indidit, simulque ad rem quandam sublimiorem in solemnium septimi diei consecratione, recondito quodam nutu sapienter respexit.

SECTION II.

DE

SABBATO IN GENERE.

§. I.

Operae pretium esse existimo, multiplices uocis *Sabbati* significatus, in sacris pandentis obuios, diligenter depromere, ut omni aequiuocatione sublata, proprius isque primarius uocis Sabbati sensus eo facilius percipiatur. Fuerunt, qui de origine uocis nimis icuine sentiunt. PLYTARCHVS, hic nimiae ignorantiae se fecit reum, Sabbathum deriuans a *σαβάζεν*, h. e. *tripudiare* et *genio indulgere*. Existimat enim, Sabbathorum significatum non esse alienum a Baccho, quod Bacchi etiam apud Veteres uocitentur *σαβαῖ*. a) PONTINVS et LACTANTIUS *Diuin. Instit. VII.* Sabbathum a *שבת* *septem*, deduci arbitrantur, sermonis sacri plane rudes ac expertes. Orta autem haec uox est, a uerbo *שבת*, quo Ebraei, tranquilla frui quiete, indigitant. Significat uox Sabbati: 1) Septimum sacratumque cultui diuino diem, quem Praepotens Numen sub mundi auspiciis, religiosa benedictione sanctificatum, rite uult obseruari, ut non solum

e) RAMBACHIUS in *Diff. de Criteriis sensus mystici* p. 6.
a) IV. *Sympos.*

lum in eo externa laborum seruitia ac onera cessent, sed religiosum etiam cultus diuini exercitium ac frequentatio uigeat. Exod. XX, 8. Deutr. V, 12. 2) Quilibet dies festus, quo iussu diuino, Iudaei profanis operibus, quiescere tenebantur, Sabbatum appellatur. Leuit. XXIII, 34. 3) Nonnunquam Synecdochice adhibetur in sacris uox Sabbati, pro omnibus illis septem diebus, quorum ultimus est Sabbatum seu pro tota hebdomade. Sic Luc. XVIII, 12. gloriatur Phariseus se bis ieiunare in Sabbato, i. e. in hebdomade, nempe die secundo et quinto, h. e. Lunae et Iouis. b) Aliquando omnes dies unius hebdomadis uocantur Sabbata, ut Matth. XXVIII, 1. Marc. XVI, 9. *Primo Sabbatorum apparuit Mariae Magdalenae*, i. e. prima die septimanae. ἡμετέρας δὲ σαββάτων, h. e. cum iam transisset hebdomadis scil. ἡμέρας, die, uel ut alij ὥρα, hora, illucescente in primam hebdomadis illa, quae illucescebat, ut esset dies primus hebdomadis. *Μίαν* pro πρώτην inuenies Gen. I, 5. 1. Cor. XVI, 2. conf. Marc. XVI, 9. 4) Ipsa quoque sacrificia diebus Sabbati immolata, dicuntur Sabbata. Leuit. XXIII, 38. *Praeter Sabbata Domini, praeter dona uestra, praeter uota uestra, et praeter cuncta uoluntaria uestra.* 5) Sabbatum terrae notatu dignum est. Nam Leuit. XXV, 3, 6. iussit Deus Israëlitas, tantum sex annis colere rura, septimo uero agros relinquere otiosos et incultos. 6) Sabbatum septimanarum annorum ibidem explicatur u. 8. quod complectebatur XLIX. annos, quibus finitis erat Iubilaeum, quo, possessionibus ad pristinos redeuntibus dominos, aere alieno remisso, mancipiis in libertatem uindicatis, rei familiari pristina reddebatur facies. 7) Denique *iter Sabbati* praeterire haud licet. Est illud spatium uiae, quantum licuit Iudaeis sine peccato, tempore Sabbati conficere. HIERONYMO et ERASMO testibus fuit *spatium bis mille passuum*, sic enim hic ad Act. I, 12. annotauit: *LYCAS*, ibi per iter Sabbati intelligit *spatium bis mille passuum*. Longius Iudaeis iter facere et in uiam se dare nefas habebatur. Iter Sabbati Iudaeis duplex fuit, *maius* nempe et *minus*. *Maius* MOSI coaeuum XII.

b) Volumen Ieiunii fol. LIV. col. 2. *Amplius decreuerunt Magistri nostri, ut ieiunaretur diebus, secundo et quinto, propter tres res, uidelicet propter destructionem templum, propter legem consagratam, et propter praebum diuini Nominis.* Vid. CASAVBONVS in Exercit. contra Baronom p. 63.

XII. milliaribus constabat. c) *Minus* MM. cubitos conficiens, maxime tritum in Iudaeorum scriptis celebratur, et hoc innitur fundamento, quia illud erat spatium, arcam foederis quondam et castra Israëliitarum distinguens. Ios. III, 4. Potest et *SVIDAE* testimonio omnino corroborari, qui in *Onomastico Graeco*, σαββάτα ἔχον ὄδον, per verba διχαλίαν πήχυσαν ἦν, interpretatur. Nec non Chaldaea Paraphrasis, idem Ruth. I, 16. suo suffragio eleganter confirmat, ubi Naomi inquit: אַתְּפַקְנָה לְמִסְרַ שְׁבִימָה יוֹמוֹ טַבָּח בְּדִיל דְּלֵה לְהַלְכָה בְּרַ מִתְרִין אֶלְפִין אַמְיָן. *Iussi sumus observare Sabbata et dies bonos, ad non eundum ultra bis mille cubitos.* Hoc testimonium Chaldaei interpretis de itinere Sabbatico, maximi facio, id quod tamen viae Sabbaticae interpretes solent praeterire silentio. Assentitur praeterea *HIERONYMVS*: *Judaei enim, inquit, religiose cauebant, ne iter facerent Sabbatis, supra bis mille passus, ex institutione Barachidae, Simeonis et Hellis Rabbinorum, quos illi Magistros nostros appellitare soliti sunt.* d) Huc Christi etiam monitum spectare videtur, aientis: προσέχετε, ἵνα μὴ γένηται ἡ Φυγὴ ὑμῶν ἐν σαββάτω, *rogate, ne fuga uestra fiat in Sabbato.* Matth. XXIV, 20. Vrgente quidem necessitate, itineris Sabbatici praeceptum, rite omnino tollitur, cum sit humanae auctoritatis institutio, etsi laude sane digna; sed verebatur Optimus Saluator, ne ex gente iudaica sacra Christianorum confessi et paternarum traditionum adhuc tenaces, religioni sibi ducerent, Sabbato ultra *bis mille cubitos* in uiam se dare et fuga salutem quaerere. Praecepto enim itineris Sabbatici seruato, facile accidere

B potuit,

e) Lubet hic Celeberrimi *LIGHTFOOTI* *Observationes ad Act. I. in horis Ebraeo-Talmudicis p. II.* adicere: *Castra Israëliitarum, inquit, erant XII. miliaria. Supponitur igitur licuisse cuius ambulare Sabbato, non solum ab extima fimbria castrametationis ad tabernaculum; sed et per totam castrametationem, ab hac eius extremitate ad illam. Hinc est quod talis mentio apud Maimonidem de XII. milliaribus et de licentia incidendi Sabbato, per totam urbem aliquam, sit licet aequae spatiosa ac Niniveb. Licet etiam ei incidere extra civitatem ad bis mille cubitos ab unquoque latere. Maimonides, Schabb. c. XXVII. Syriaca*

uersio Act. I, 12. habet: *أمر محمداً أن يمشى* circiter septem stadia,

quae cum parte dimidia octavi stadii, MM. cubitos conficiunt. Vid. *SVIDAS* l. c. MM. cubiti autem constituunt milliare, teste *CASTELLO* in *Lexico Heptaglott.* col. 2047. d) *Epist. CLI. ad Algalium, qu. X.*

potuit, ut multorum uita, hostium furori ac saeuitiae exponeretur. Dubia circa Act. I, 12. et Luc. XXIV, 50. mota. e) IONSTONIVS in Libro *de Fests Ebraeorum et Graecorum* erudite dissoluit.

§. II. Prima significatio uocis Sabbati, a nobis hic loci potissimum attenditur, atque Deus diem septimum, ideo solenni consecrauit benedictione, ut esset a) *signum memoriale creationis* et initii rerum omnium, id quod inculcatur Exod. XX, 8, 10, 11. *Memento*, ut diem Sabbati sanctifices. *Memento* f) enim illud, Deus non sine causa praemittit; sed ut in memoriam reuocet, et a se hunc mundum sex diebus conditum esse, et a primordio rerum, iam diem septimum fuisse sanctificatum. Clara insuper est in textu distinctio, inter quietem ipsius Dei et benedictionem ac sanctificationem diei septimi, tanquam inter causam et effectum. Deus *quieuit* g) die septi-

e) Notetur: Verba Euangelistae non definire ibi accuratam distantiam Oliueti ab Hierosolymis, quae erat tantum V. stadiorum, IOSEPH. *Antiquit. Lib. XX. c. VI.* Nec reducunt Bethaniam oppidum, ad et intra limites Sabbaticos, quae distabat stadiis quindecim, Ioh. XI, 18. sed designat locum in Oliueto, ubi Saluator ascendit, illic scilicet ubi desit tractus iste Oliueti uocari *Bethphage*, et incepti uocari *Bethania*.

f) Deus Sabbati praeceptum inculcaturus, *elliptica* quadam loquendi ratione utitur: זָכוֹר *recordari diei septimi*. Sic Deutr. V, 12 שָׁמֹר *custodire diem Sabbati*. *Infinitiuus* utrobique inuenitur, cum tamen Imperatiuus adesse debuisset. GLASSIUS in *Philologia S. Lib. III. Tract. III. can. XLIV.* existimat: *Infinitiuum* hic pro *Imperatiuo* esse positum; sed non dubito in eo ab isto dissentire. *Emphaticum* potius dicendi genus hic loci inuenio. *Imperatiuus* enim uel *Futurum* iuxta *Infinitiuum* subintelligitur. Refero hanc dicendi rationem (commendante id ebraeae linguae genio) ad *Ellipses* uocum, ex uocibus *Coniugatis* eruendarum. Quare ita h. l. explicatio debet institui. שָׁמֹר i. e. תְּשַׁמְּרֵם וְזָכוֹר *et זָכוֹר זָכוֹר recordando recordare, uel recorderis, i. e. studiose recordare*. *Emphasis* enim haec in *ellipsi* delitescit, quia *Infinitiuus* Kal non habet ׀ sub prima, nisi in uerbi reduplicatione.

g) Quies Deo ἀνάπαυσις tribuitur Gen. II, 2. ideoque θεοπροσῶς intelligenda est, ut non defatigatio quaedam (uti in hominibus) praesupponatur; sed mundi operis illius admirandi et machinae incomprehensibilis, complementum finis ac perfectio, Deique a completae creationis opere cessatio, phrasi ea innuatur. Quidam proprie שָׁבַת Deo tribui aiunt, cum non quietem, (uti נָח) sed simplicem cessationem ea uox significet, Ios. V, 12.

septimo ז' *idcirco* benedixit eidem eumque sanctificauit, ne illustri creationis memoriam fordida interciperet obliuio. β) *ut eo die cultui et rebus diuinis operam demus*, γ) *ut corpus uacet ab operibus suis*, δ) *ut Sabbaticus dies, typus esset aeternae quietis*, aeternaque ominaretur gaudia, quibus tandem post obitum perfruemur in caelo.

§. III. Sunt uero circa Sabbati celebrationem *tria* potissimum obseruanda: 1) quatenus ad legem naturae, 2) ad legem positiuam uniuersalem et denique 3) ad caerimonialia instituta pertinet. Primum, religiosa Sabbati solennia, principii iuris naturalis, quod huius uniuersi artifex naturae sapienter concreauit, inniuntur. Quilibet enim homo recta ratione praeditus, quamuis diuinum reuelationis afflatum, Numen non inspirasset, tenetur, aliquid temporis religioni cultuique diuino tribuere, certumque temporis spatium ad colendum creatorem eligere, et a profanis manuum laboribus separare, ut sublatis laborum impedimentis, omni cogitatione in Deum honorandum feratur, sacraque faciendi, promptior aptiorque euadat. Tempus uero et dies huius Sabbati, an praecise sit septimus, aliusue uel propinquior uel remotior, ex iure naturali determinari nequit. Illud rationis suppeditatur dictamine, tempus quoddam esse eligendum, quod frequentius repetitum saepius reuertatur, ne in sacro Numinis cultu, humanum ingenium, languore tarditateque sordescere uideatur. Quare homines ex rationis ratiociniis, uel diem sextum uel octauum, uel aliud temporis spatium, non tamen maxime remotum, Numini, publico consensu sacrum litare potuissent aequae ac debuissent, nisi ipse Deus de die septimo sanctificando legem promulgasset uniuersalem. Secundo, quatenus Sabbati celebratio in diem quendam septimum hebdomadis incidit, eatenus ex iure naturae deduci nequit, sed lege positua uniuersali, Deus septimum quemque

B 2 diem,

Job. XXXII, 9. et plerumque, qui ab opere cessat, *quiescere* dicatur, etiam si non sit corpore fessus. Quicquid sit; at pro ז' usurpatur ח' Exod. XX, 11. cum de eadem quiete Dei, post opus creationis absolutum, sermo est. Quod si et hoc uerbum, pro simplici cessatione, absque praecua defatigatione usurpari dicatur, I. Sam. XXV, 9. notandum apprime, quod Exod. XXXI, 17. uerba MOYSIS ante posita ita efferantur: *et in die septimo* (Deus) שבת יינחם *quiescit et respirauit*. Verbum שבת de seruo recreante se, post defatigationem cap. XXIII, 12. adhibetur.

diem, periodice per VII. redeuntem, ad mysteria facienda sanciuit, sanctificauitque. Consecratio huius diei cum incunabulis mundi quidem obtinuit, atque cum ipsa natura naturata; minime tamen ad leges naturales potest referri. Tota enim creatio, nataleque mundi tempus, quo sapientissimus opifex, creaturas condidit atque produxit, homini ad reuelationis testimonia non attendenti, est incognitum. Inde quodcunque ualet de *toto*, ualet etiam de parte *totius*. Quodsi celebratio septimi diei, legibus naturae uniuersalibus sancita esset, quisque sine canone sacro, ex natura eam de die septimo legem, perspicere ac cognoscere omnino posset. Iuris moralis positui itaque est, septimus quisque dies, seu circumstantia septimi diei, indefinite in quouis orbe hebdomario, post exactos sex laboris dies, undecunque orbem hebdomarium incipias. Etsi uero rationis acumen reconditas illas rationes haud intelligat, quas ob Sapientissimum Numen, septimum quemque diem ad religionem elegerit; nihilo tamen minus, uenerari hic coelestem sapientiam, hominem oportet. Homini enim suprema legislatoris uoluntas, pro sufficientissima ratione stare omnino potest, iuxta ac debet. Beatus quidem CHEMNITIVS, *b*) Theologus eximia eruditione insignis, existimat non esse legis positivae uniuersalis praeceptum, ut septimus quidam in hebdomade dies ad cultum sacrum deligatur, quia nulla sufficiens ratio elucescat ex lege diuina, quae indicet, uoluntatem Dei, de uno praecise ex hebdomade die, sacris solennibus destinando. Cui sententiae etiam BRENTIVS, *i*) WIGANDVS, *k*) HEERBRANDVS, *l*) DIETERICVS, *m*) FINCKIVS, *n*) magna, crede mihi, eruditorum nomina, subscribere uidentur. Veluti enim magna coeli lumina, nonnunquam eclipsin patiuntur; ita quoddam est magnorum etiam ingeniorum deliquium. Argumenta uero eorum non sunt omni dubitatione maiora. Nam (*a*) leges positivae morales, non ea solum repetunt, quae

b) in Locis Theol. de Lege Dei.

i) Comment. in Exod. p. 480. et in Cateches. p. 501.

k) in Explicatione Catechismi p. 419.

l) L. C. p. 347.

m) in Institut. Catechet. p. 107.

a) Disput. Catechet. VI. n. 10. 12.

quae lex naturalis fuit enixa; sed alia praecipiant quoque, quae secundum iura naturalia libera sunt atque haud determinata. Sic coniugia inter fratres atque sorores, in iure naturae non prohibentur, sed indulgentur, et liberos Adami eiusmodi matrimonia iniisse omnino constat, quod tamen Deus deinceps seuera promulgatione interdixit. Huc quoque arbor scientiae boni et mali spectat, de qua, Adamo insidiis maledicentissimi Spiritus haud seducto, omnes omnino posterius eius sine praevocationis reatu edere haud potuissent. *o*) (*β*) Lex de sanctificando quodam septimo die in paradiso promulgata, omnes Adami posteros obligat. Nam Adam hanc legem non tantum pro se, sed etiam pro suis posteris, accepit. (*γ*) Lex haec tota ad caerimonialia referri nequit, quia status integritatis et intolerabile

B 3

rabile

- o*) „Das erste Positiv-Gesetz, inquit GLAFEY: ist das Verbot von dem Baum des Erkenntnisses Gutes und Böses. Daß dieses Befehlsweise und nicht als ein blosses Consilium von Gott gegeben sey, zeigt ersichtlich die Expression, deren sich Gott bey der Promulgation bedienet, indem er spricht: wenn ihr davon esset, sollt ihr des Todes sterben; welche Expression ein Imperium oder Gebot anzeigt; wiewohl ich eben darauf nicht viel bauen will, weil im Grund: Lex nur das Futurum stehet: *NON ED*, welches nach der Ebräischen Mund-Art, so wohl imperatiue, als Prophezeyungsweise: ihr werdet, ausgeleget werden kan, mithin die Sache noch nicht auffser allen Zweifel setzt. Woraus Herr THOMASIVS schliessen will, daß in dem Baum des Erkenntnisses eine solche Kraft gesteket, welche den Menschen sterblich gemacht. Welche Meynung schon HELMONTIVS *Oper. Lat. edit. de A. 1648. p. 643. et in German. Edit. Tract. vom langen Leben p. 162.* vor ihm gelehret. Es sey daher das Gesetz von dem Baum des Erkenntnisses nicht zu essen, mehr ein natürlich als Positiv-Gesetz, weil es in der Natur des Baums gegründet. Gesezt nun, man räumte ein, daß der Tod eine natürliche Connexion mit den Früchten des Baums gehabt; so können doch die übrigen Folgerungen gar nicht stehen, wenn wir die scharfe Execution ansehen, welche Gott dieserhalben über Adam und Eoam ergehen lässet, da er sie dieserhalben aus dem Garten treibet, den Acker verflucht, die Frau unter des Mannes Gehorsam giebt, und ihre Geburt mit Schmerzen verknüpft. Denn gleichwie diese Straffen keine natürliche Connexion mit dem Essen von dem Baum haben können, wenn man gleich zugeben wolte, daß schon eine natürliche Straffe, der Tod nemlich, darauf gehaffet. Also siehet man wohl, daß diese Promulgatio diuina, weil sie neue Straffen nach sich ziehet, keine blosser Rescriptio Legis Naturae, oder nur ein guter Rath zu nennen sey, dessen Uebertretung gewiß so grosse Folgerungen nicht nach sich ziehen könnte. In Vernunft- und Völkers-Recht p. 179. seq.

rabile legis caerimonialis iugum inter se pugnant. Quare iure quodam colligo, Adamque, etiamsi in statu integritatis perficitisset, in alium quempiam diem, in periodo septenaria non reuertentem, Sabbatum transferre haud potuisse. Existimat quidem THOMASIVS legem de Sabbato esse *particularem legem positivam Iudaeorum*. Verum enim uero, promulgatione huius legis facta, nulla exstitit Iudaeorum respublica, inde THOMASII sententia corrui, quae nititur potissimum auctoritate SPENCERI in Libro *de Legibus Ebraeorum ritualibus*, in quo uolumine, multae sententiae periculosae, tanquam nigri lemures et horrendae defunctorum umbrae, superstitis adhuc oberrant. (d) Haec lex de certo quodam in hebdomade die religioso, in ipsius naturae officio est promulgata Gen. II. Quodcumque uero cum ipsa coepit natura, (quamuis naturae sit superadditum) illud est iuris uniuersalis constitutio facta et ab homine, absque diuina uoluntate non potest immutari. (e) Caerimonialis haec lex tota esse nequit, quia homini in deliciis Paradisi adhuc commoranti p) est manifestata, ubi nullus ad Nouum Testamentum datur respectus. Caerimonialia enim semper, Messiam et Noui Foederis oeconomiam, diuino quodam nutu ominabantur. Quid? quod, plane ea lex abroganda fuisset in N. T. si *Totum Sabbati*, caerimonis sit inuolutum, quia praesente corpore, umbrae transiuerunt, caerimoniae iugo ceruicem offerre haud licet. Viri Apostolici sane, sine dubio, Sabbatum cum umbris Mosaisis sepeliissent, si lex, de die septimo quodam sanctificando, tota caerimonialis fuerit. In CHEMNITII sententiam alii quoque abierunt Viri, quos inter, VATABLVS, ESTIUS, CAIETANVS, BONFRERIUS, TOSTATVS, PERERIUS, HIERONYMVS A PRADO, PRIDEAUX, Wigormiensis Episcopus, GOMARVS in primis inclaruere. Iisdem suffragantur multi Iudaei, *iussum Sabbaticum*, septem Noachi

p) Celeberrimus LIGHTFOOT putat: diem septimum non aduenisse ante lapsum hominis; memorari tamen Sabbati institutionem ante historiam lapsum. l. c. ad Matth. c. XII. p. 344. Sententia eius, Targumica quadam innititur traditione. In titulo Psalmi XCII. Chaldaeus Interpres dicit: *Creatus fuit Adam uespere Sabbati, ingreditur Sabbatum, cum ille iam peccasset*. Verum enim uero homo non die sexto fructum arboris ueritae decerpit et Gen. I, 31. diuinus Amanuens memoriae tradit, Deum contemplatum opera sua, approbasse eorum bonitatem, cui approbationi proxime uesper sexti diei adiungitur, ut hic lapsum hominis nondum factum esse rite colligam.

Noachi praeceptis accessisse in statione Israëlitarum in Marah *q*) opinantes, uti ex uerusto Chronico Ebraeorum *Seder Olam Rabba* dicto, citante ipso SELDENO *de Iure Nat. et Gent. Lib. III. cap. IX.* et ex *Gemara Babylonica ad Tit. Sanhedrin cap. VII.* omnino constat. Hi omnes rem soliditate argumentorum haud librantes, *προλήψιν* historicam Gen. II. se inuenisse arbitrantur. Quamuis uero *προλήψεις*, seu *Anticipationes* historicas in Annalibus sacris, suffragantibus AVGVSTINO *r*) et GLASSIO, *s*) non denegemus; hic tamen nullus iisdem conceditur locus. Neque enim Deus Gen. II. tantum sanctificauit septimum diem, ut a Mose deinceps indiceretur festus colendus a Iudaeis; sed actu festum constituit, colique ab Adamo et posteris praecepit, maxime recordando creationis beneficium, et respiciendo in primis ad Sabbatum mundi conditi MCCCCLIII. secundum FVNCCI in Chronologia et aliorum computum, deducta in effectum fuisset. Quae sane prodigiola esset anticipatio, cuius nullum simile in Scriptura datur exemplum. Loco anticipationi hic concessio, dicendum omnino esset, Deum quieuisse ab opere suo, demum post aliquot a mundo condito saecula. Nam cum hac quiete Deus benedixit diei septimo, illumque sanctificauit; aut tempus benedictionis illius idem est cum tempore cessationis, aut male Moses coniunxit, quae tanto temporis intervallo fuere disuncta. Neque hoc argumento nostram sententiam pestum dare dissentientes possunt, quod scilicet in statu innocentiae omnis labor et opus seruile exulauerit, a quo die septimo non potuissent abstinere. Nam primi homines integri, uitae animalis functiones, etsi sine molestia, obiissent et rura Eden coluissent, id quod ex Gen. II, 15. satis superque patet. Ab

q) Hicce pollicem premit ATHANASIVS, si inquit: *τότε καὶ ἀρχὴν ἔχεν ἡ τῆ σαββάτη παρατήρησις, tunc etiam* (nempe cum aqua in locis desertis e petra esset data) *initium sumit Sabbati observatio.* in Synopsi Scripturae S. T. II. p. 64. ATHANASIVM iam olim uirgula notarunt censoria: EPIPHANIVS, Haeres. LI. p. 197. CHRYSOSTOMVS, Homil. X. in Genes. THEODORVS apud Theodoretum qu. X. in Genes. aliique uenerandae antiquitatis senes, teste SVICERO in Thef. Eccles. T. II. p. 918.

r) Lib. III. de Doctrina Christiana c. XXXVI.

s) Philolog. S. Lib. IV. Tract. II, Obseru. XXVIII.

Ab hacce agricultura et similibus actionibus omnino die septimo uacassent, ut tunc creatori suo redderentur familiares.

§. IV. Lex de die septimo colendo, licet in iure naturae non praecipitur; a legibus naturae tamen, ceu *aequa* haec lex approbatur. Nam Deus, hac lege morali positiua, explicauit atque promulgauit, id quod ius naturae aequum esse censet taciteque commendat. 1) Nam legum naturalium dictamen iubet esse eiusmodi determinata tempora, cultui sacro dedicanda, quae longis interuallis haud disiuncta frequentius reuertuntur. Non quidem negamus, posse hanc legem de septimo die celebrando *naturalem* appellari, sobrie tamen hac loquendi ratione explicata. *Naturale* enim duplici sensu dicitur: I. *Essentialiter*, quod ipsius naturae constitutionem ac essentiam ingreditur, ut leges de non habendis diis alienis, amore proximi, honore parentum, circa quas, ne supremus quidem legislator unquam dispensare potest. II. *Subiectiue*, illud dicitur naturale, quod haud quidem ad essentiam naturae naturatae pertinet, coepit tamen cum natura esse, uel inest naturae tanquam subiecto, uel ad bene esse naturae spectat. Vti imago Dei homini naturalis fuisse dicitur, subiectiue scilicet et perfectiue. Posteriori modo, lex de septimo colendo die, naturalis dici omnino potest, quia creationi totius naturae, absolutae, ultimae instar limae admota, omnes omnino obligat homines. Proprie autem non est naturalis haec lex, quia sublata hac lege, natura detrimenti periculo haud exponitur. Deus posset circa legem de die septimo dispensare si uellet, (circa leges uero naturales in rigore sic diuinas nequit) et loco diei septimi aliud quoddam ad sacra facienda constituere tempus. Marc. II, 28. Denique Caerimoniale Sabbati, ante Mosem Magistrum hoc fuit, ut Iudaei diem a creatione praecise septimum celebrarent, id quod tamen in Nouo Foedere in diem solis seu dominicum fuit translatum. §. V.

t) Auctores ANTIQVO-NOVORVM THEOL. ad Annum MDCCII. p. 785. de aequitate diei septimi quoad ius naturae, ita differunt: „Das natürliche Recht gebietet uns, Gott zu verehren, und zwar weil wir es wegen unsers Leibes Nothdurfft und ferner unsers durch die Erb-Sünde verderbten Zustandes willen, nicht allezeit in gehörigen Grad thun können, mit Abwechselung, so daß man nach einer verlauffenen Zeit, oder Periodo, solches allemahl wieder thue. Es befiehlt auch, daß solcher Periodus nicht allzulang sey, und würde uns bey genauer Ueberlegung der Umstände, auch die gesunde Vernunft, auf die siebende Zahl führen.“

§. V. Tempus uero Sabbaticum, non est typus coelestis quietis, quatenus in diem praecise septimum incidit, neque ratione numeri septenarii; sed quatenus est tempus determinatum, quo summa ab huius uitae laboribus quiete, illustre orium spirante, perfrui-
 mur. Nam etiam si Deus diem sextum in hebdomade aut alium ad cultum sacrum delegisset; idem ille dies alius fieri potuisset typus futurae beatitudinis, immo inter numerum septenarium et Sabbatum aeternum, nulla esset analogia et similitudo, quae tamen inter typum et anti-
 typum esse omnino debet. Numerus dierum septenarius ex aeterno Sabbatho plane exulat, quia ibi non dantur dierum ac temporum uicif-
 situdines. Septimus quisque dies sine religioso respectu in se haud est sanctus. Nullus enim dies alterum praestantia superat, praecellit, exuperat, ut hic cum superstitiosa Iudaeorum colluue in numero ali-
 quid sacri consecrari possemus; sed accedente sanctissimi Numinis uerbo, res quaedam uulgaris ac communis ab usu profano ad sacrum separari potest, et dies quisque septimus uerbo diuino ad religiosam Numinis uenerationem sanctificatus fuit. Quaecumque enim hora uer-
 bum Dei docetur, praedicatur, auditur aut in memoriam reuocatur, ea, huius uerbi tractatione sanctificatur, non externi quidem operis beneficio, sed propter uerbum, quo omnes nos ueram sanctitatem nanciscimur. Inde septimus quisque dies benedictioni diuinae, suam acceptam refert sanctitatem. Quod si, uerbo ad elementum externum accedente, fit sacramentum, etiam ex die uulgari, sacer ac religiosus eodem uerbo diuino effici potest. Quatenus itaque Sabbatum est tempus quietis certum, cultui Numinis consecratum, eatenus est umbra ac simulacrum aeternae quietis, quam Deus omnibus piis be-
 neuole largietur.

SECTIO III.

DE

HOMINE AD COELESTE SABBATVM
 CREATO.

§. I.

Tantum abest, ut homo primus, intellectu et uoluntate praeditus, huius uitae gaudia, in terreno paradisi habitaculo, tantummodo per-

C

percepisset, deliciis coelestis saeculi ipsi plane denegatis, ut potius cum hominis natura, statui alterius uitae, omni numero iam absoluto, conuenientissima quaedam intercedat familiaritas. Deus enim haud quaquam creauit Adamum, ut in umbris paradisiacis delitesceret, et magno quodam temporis spatio praeterlapso, in infelicem essentiae suae annihilationem, aliquando rediret; sed Deus hunc in finem hominem condidit, ut explorato in creatorem suum obsequio, ad supracoelestia tandem transiret sidera, et ad infinitam Numinis gloriam, quantum in naturam hominis cadit, proximius accederet.

§. II. Quodsi Deo haud curae cordique fuisset, hominem ad maioris perfectionis, quantae, limites naturae omnino concedunt locum, fastigium euehere, suae ipsius essentiae excellentiam negaret, et finibus suis non conuenienter ageret. Perfectissimum enim Numen, suis perfectionibus inconuenienter agere, suaeque bonitati labem affricare nequit. Optimum uero Numen, secundum suam, qua pollet bonitate, creaturas omnis felicitatis, quam essentiae limites capere permittunt, participes facere, easque in propriae felicitatis societatem assumere studiose satagit. Nam ideo Deus dicitur bonus, quia pro bonitate sua, suam, qua fruitur, felicitatem cum aliis communicare studet.

§. III. De natura uero Adami integra meditantes, non possumus, quin eam maioris perfectionis capacem fuisse asseramus; quin Adamum sublimius felicitatis fastigium ascendere potuisse intelligamus. Potuit homo in eiusmodi statum translocari, in quo limites naturae humanae, maioribus circumuallantur uiribus, ut omni omnino uel remotissima peccandi potentia remota, in creatoris lege nequidem delinquere potuisset: Potuit ab ipsa creatione, illum adipisci perfectionis ac sanctitatis gradum, de quo ipsum serpens infernalis, nullis insidiis, nullis fraudibus, nullis clandestinis blanditiis, unquam pellere quiuisset; Potuit ea exornari beatitudine homo, quae limites eius ita compensasset, ut posita hac conditione, omne praeuaricationis periculum, ne quidem possibile fuisset. Abunde hoc patet ex illo felicitatis gradu, ad quem beati coelestes tandem in supracoelesti saeculo sunt euehendi. Vitae enim aeternae perfectio, integram Adami naturam magno exuperat gradu. Ex ea enim nullus beatorum excidere potest. Quamuis Adamus propter essentiae li-
mites

mites ad eminentissimam illam perfectionem, qua ipse Deus fruitur, accedere nequeat; nihilo tamen secius ad consummatissimam angelorum in bono confirmationem, quae statum ipsius paradisiacum omnino transeundit, statim peruenire potuisset. THOMAS tribuit angelis ante lapsum diaboli, statum perfectum, non *positiue*, plenitudine omnis boni, qui confirmationem in bono includit, sed *priuative*, qui omne malum culpae et poenae remouet, etiam ante confirmationis in bono decretum. Idem de homine quoque praedicari potest. Nam licet ab ipso in statu integritatis, omne malum remotissime exularet; nondum tamen consummatissimam boni plenitudinem homo erat adeptus, sed Deus potuit statui eius perfecto maiores superaddere perfectiones, quarum opera, sine ulla libertatis iactura, non potuisset non, *non peccare*. Haud autem sine numine quodam factum est, ut Deus angelos et hominem non statim ab ipsa creatione, in sublimiori illa felicitate collocaret. Dei enim bonitatem, qua omnibus creaturis bene cupit, magna sapientia fuisse temperatam illucescit. Deus sufficientibus omnino causis commotus, homini non statim ab incunabulis huius uniuersi, perfectiones omni numero absolutas, quas pro natura sua finita capere homo potuit, attribuit. Experiri uolebat Optimum Numen, an homo arbitrium, quo praedictus erat libero, sancte esset custoditurus, insidiosaque serpentis insidias abominaturus, quas Deus, homine sufficientibus uiribus exornato, sapienter permisit; an, lege de non comedendo ex arbore uetita, sancte obseruata, religiosa in legem diuinam ueneratione, uitae aeternae gaudia lucraturus esset. Nam eam ob causam, scientiae boni et mali arbor, ad quam uia seuro admodum interdicto fuit obsepta, in medio paradisi fuit locata, ut eius abstinentia medii instar fieret, per quod homo aeternam in uitam introiret, gloriamque creatoris, insidiis maledicentissimi spiritus strenue euitatis, illustraret, et haud infucatae obedientiae praemia, lubricae successioni non obnoxia, in coelo tandem consequeretur. Deus creauit hominem ad diem bonum, 1. Theff. V, 9. i. e. hunc in finem condidit hominem sapientissimus creator, cum ipsum ex rubro eoque pulcherrimo terrae puluere, summa componeret arte, ut sempiterna felicitate homo frueretur; ut non in ea tantum, quae huius uitae est propria, ad fixum fatalemque usque mundi terminum commoraretur, sed ad aliam sublimioris indaginis, etiam post saeculi fata adsurgeret. Orbis enim

conditus, quatenus creaturas ratiocinandi dote haud praeditas alit, sine dubio interitum effugere nequit, nisi Numen ipsi aeternam decreuisset durationem. Hoc autem haud esse factum, ex euentu apparet. Nunquam enim mundus annihilari pessumque dari posset, si Deus illum aeternitati reseruare uoluisset, quia decreta diuina, mutationis periculo haudquaquam sunt exposita, nullisque fortunae obnoxia iniuriis. Non incongruum dictu esse uidetur, Deum, iterum in nihilum redigi mundum, ante mundi initia decreuisse, quia sine hoc decreto nunquam potest perire et remoto de aeterna mundi duratione decreto, non possum quin ad aliud decretum priori oppositum, colligendo abeam. Vno enim oppositorum remoto, ponitur alterum, ut Philosophorum placita tradiderunt. Quodsi Deus autem, ipsum in interitu mundi in nihilum redigere uoluisset hominem, ultimus isque primarius creationis finis cessaret, desineretque. Nam gloria diuina, quomodo potuisset post extrema saeculi fata amplius illustrari, nisi homo mansisset superstes. Gloriam diuinam illustratio consistit in manifestatione maiestatis perfectionumque. Eiusmodi uero manifestatio fieri nequit, nisi adsit quispiam cui manifestetur. Adhaec accedit, quod illustratio gloriae per creationem facta, sit finis Dei a parte post aeternus, i. e. Non quidem est necessarium et essentiale Dei attributum, illustratio gloriae diuinam per creationem, quia ante mundum conditum Deus gloriam suam nondum illustrauerat; sed decretum ac finis fuit liberrimae uoluntatis, semel tamen praefixus ac creatione acquisitus, aeternum duret necesse est. Hoc sine autem Numen Immortale defraudaretur, omni rationali creatura, per interitum mundi sublata, neque eum Deus assequeretur totum, nisi in aeternum aliquis a Deo diuersus adsit, qui Maiestatem diuinam religiose admiraretur. a)

§. IV.

- a) Istam sententiam Rabbidorum quoque scholae suo comprobant calculo, R. SALOMO IARCHI, in hanc scenam producendus omnino uiderur. Ille enim limatioris ingenii uir et alienos lingere digitos haud solitus, ad Cap. Genes. II, 7: **שתי יצירות יצירה לעולם** inquit: **הוא ויצירה לחיית המותים** i. e. *duae formationes sunt, (quia duo laa sunt) formatio ad hanc uitam et formatio ad resurrectionem mortuorum.* Quamuis autem hic loci hominem ad resurrectionem mortuorum conditum esse asseras, morte nondum in huius integri membra saeciente, sed post lapsum demum

§. IV. Nec appetitus ille, qui in anima hominis delitescit, est frustraneus; quo scilicet ad aeternae felicitatis gaudia transire serio desiderat, ut misera huius vitae conditio fortisque iniuriarum, pacifica quadam compensentur beatitudine. Hocce desiderium homini in ipsa creatione sapienter fuit concreatum et omnibus est commune aequae ac naturale. Residuum illud mansit ex pretiosissima diuina imagine, quamuis non tam certe adhuc, uti in statu integritatis persuadeat, sed multa fluctuatione ac dubitatione, quoad complementum, post infaustum hominis, neglecta dirarum obnunciatione, lapsum, deprauatum esse appareat. Idem tamen appetitus post integritatis ac imaginis iacturam eo magis creuit, quo magis nunc humanitas, ad vota melioris fortis, iniuriis fortunae sollicitatur. Multarum gentium confessiones huius desiderii, magna facundiae pompa fucare et in scenam producere possem, quae uno ore unoque labio, hunc communem hominis appetitum publice confitentur, ipso iam PAVLO, inculcante ἀποκαρδοσίαν τῆς κτίσεως, τὴν ἀποκάλυψιν τῶν ὕψων τῶ θεῶ, ἀπεκδεχομένῃ, Rom. VIII, 19. non plane dissentiente. Non animam solum; sed fragile etiam corpus, quod anima mouetur, coelestia introire, homo anxie desiderat, ut non amplius in terrae umbris moretur; sed ad sublimiora sidera, ad feliciorum sortem, ex hac miseriarum turba ac colluue properet. Ex uita enim se ita discedere tanquam hospitio, non tanquam ex domo, naturamque commemorandi diuersorium, non habitandi, dedisse mundum humanitati, quisque sobria edoctus intelligit. Quilibet homo animam in corporis consortio, uitamque conseruare naturaliter concupiscit, mediis ad finem hunc obtinendum studiose quaesitis. Felicissima uero aeternae uitae conditio est perfectissimum illud medium, quo homo finem istum consequi potest. Ea enim si fruitur, uita hominis non amplius euadit caduca, interitusque periculo haud exponitur. Quapropter nemo mirabitur, singuli si homines omni cogitatione in

C 3

pos-

dentum in mundum ingressa; nihilo tamen secius nostrae sententiae patrocinatur, dum hominem ad חַיִּים בְּחַיִּים, i. e. ad uiuificationem mortuorum, conditum asserit. Innuit enim hominem ad uitam aeternam esse a Deo creatum, in quam per resurrectionem aliquando introiret, quia post lapsum, resurrectionem uita coelestis, nulla intercedente mora, consequitur.

possessionem felicitatis aeternae ferantur. b) Communis autem ille appetitus, homine quamuis pudicitiam foliis uetitae arboris nunc obnubente, haud nihili putandus uidetur, quod ipsi animae immortalitas, uariis huc usque Philosophorum argumentis declarata, conuenienter applaudit. Eundem aeternae durationis statum, se fore consecutorum, homo adhuc integer optime nouerat. Aeternae enim felicitatis desiderium, homini non solum cum imagine diuina naturale fuit; sed Deus etiam hunc hominis appetitum, suis cum Adamo colloquiis, et singulari in primis typo confirmauit, ut eum erudiret in sanctificatione Sabbati, quae qualesque in primis spes, homini in terreno paradiso commoranti, essent residuae; ut patefaceret, coelestem uitam quieti Sabbaticae quam maxime esse conformem, corpusque in Sabbaticae requiei societatem assumptum, in eundem gloriae statum iri euectum, ut in hac inferiore quoque hominis parte, Numinis bonitas magis magisque aliquando inclaresceret.

SECTIO IV.

DE

SCRIPTURAE ORACVLIS, SABBATO MYSTICO PATROCINANTIBVS.

§. I.

Haud opus esse uidetur, ut pluribus ea loca recenseam, in quibus Sabbati exhibetur institutio, ipsa iam sua claritate abundant. Hoc tantum hic praefari lubet, annos Sabbaticos Exod. XXIII. Leu. XXV. mystico

b) Erudite iam olim inter gentiles de animarum immortalitate, feliciorique hominis post obitum conditione, multa disseruit CICERO, et maxime uolupem hunc sibi appetitum esse profiteretur. *Quodsi in hoc erro, inquit, quod animas hominum immortales esse credam, lubenter erro; nec mihi hunc errorem, quo delector, dum uiuo extorqueri uolo. Lib. de Senectute Cap. ult.* Omni haud quidem prorsus dubio sublato, de aeternitate animarum disputat, eximia tamen iam tum quaedam argumenta de sempiterna animae duratione, erudite peruoluit, PYTHAGORAE in primis ac PLATONIS uestigia secutus. Iisdem MARCVS AVRELIVS ANTONINVS quoque in *Meditationibus super se ipsum*, pollicem premit, multa grauitate de eodem argumento passim commentatus.

myſtico illo nutu defraudandos huad eſſe. Hiſce enim annis rura haud colebantur, agros incultos linquebant Iudaei, omni eorum terra agriculturae ferias habente. Quanquam aliae etiam fuerint rationes, ob quas feriae anni cuiuſvis ſeptimi agebantur; una tamen poſita, non ſtatim excluditur altera ratio. Nam eſt in comoda ege-
 norum, qui lauta haud fruebantur ſupellectile, et in memoriale ſi-
 gnum ſeruitii aegyptiaci, annus Sabbaticus a Deo ſit inſtitutus, non-
 dum tamen inde probatur, alias quoque huius inſtitutionis non ad-
 eſſe rationes. Idem annus typus ſublimioris fuit quietis, in qua, ter-
 rae terrenorumque curam ac cultum beati haud curae cordique ha-
 bebunt. Deus Exod. XXIII, 11, 12. annum ſeptimum et diem ſepti-
 mum, ut tempora ſummae quietis celebranda ſapienter coniunxit,
 quod non eſſet factum in eiufmodi loco, ubi Sabbathum explicandi
 non ſuppeditatur anſa, niſi nos monere uoluiffet, *diem et annum ſepti-
 mum*, arcana quadam familiaritate ac reſpectu coniungi. In praefenti
 uero de anno ſeptimo eiufdemque myſtica ſignificatione diſſerere ani-
 mum non induxi. Quare ad diei ſeptimi myſticum reſpectum eruen-
 dum, me adcingam, cum huius explicatione, ipſius anni ſeptimi figura
 myſtica ſatis iam illuſtratur.

§. II. Inter ſedes Sabbathi myſtici palmarias, primum aequae ac
 principem locum caput LXVI. Eſaiae, atque in primis uerſus uige-
 ſimus tertius occupat, qui in codice ſacro ita exhibetur:

וַיְהִי מִיָּד הָרִשׁ בְּחֵרְשׁוֹ וּמִדֵּי שַׁבַּת בְּשַׁבְּתוֹ יִבְנֶה כָּל-בָּשָׂר לְהַשְׁתַּחֲוֹת
 לִפְנֵי אֲמֵר יְהוָה:

Verſio B. LUTHERI haec uerba ita interpretatur: Und alles Fleiſch
 wird einen Monden nach den andern, und einen Sabbath nach den an-
 dern kommen anzubeten für mir, ſpricht der Herr. Sed haud omni ex
 parte accurate. Tantum uero aebet, ut hoc meo diſſenſu, de meri-
 tis Beati Viri detraham; ut potius ſacros interpretandi labores eius
 magni faciam, quamuis uerſionem hanc cum fontibus ſacris non in
 pari locem ſaſtigio. Fontes enim textus ebraici atque in primis ac-
 centuatio, ad duas propoſitiones in hoc oraculo Eſaiae per Athna-
 chum diſtinctas, attendere iubent. Inde uerba ebraica ita ſunt trans-
 ferenda, uerſu antecedenti ſimul addito: u. 22. *Nam ſicut coelum nou-
 um et terra noua, quam ego creauit, ſtant ſiue durant coram me
 dictum*

dictum Domini; ita stabit seu durabit semen uestrum et nomen uestrum. Nunc commatis prioris probatio adiicitur u. 23. *Namerit Nouilunium* (haec uox ex Ellipsi nominum supplenda) a nouilunio in nouilunium, et Sabbathum (uel tempus, uti ONKELOS addit) a Sabbato in Sabbathum. Et (¶ uel uox tunc hic suppleantur necesse est) *ueniet omnia caro adoratum coram me, dicit Dominus.* Circa דורו notandum est, quod ¶ uerborum non solum conuertat, sed etiam simul in coniunctionem causalem interdum euadat, e. g. Ef. XXXIX, 1. *misit Merodac litteras, etc. וַיִּשְׁמַע* quia audiuerat, quod aegrotasset et conualuisset. a) ¶ hic loci in דורו ita explicandum esse, inde probatur: Semen et nomen fidelium ideo in perpetuum stabit, quia futurum est perpetuum Sabbathum et continuum nouilunium. Sabbathi enim et nouilunii celebratio sunt gaudii et felicitatis signa, id quod ex opposito patet. Nam Sabbathi et nouilunii cessatio sunt signa calamitatis, Hof. II, 11. Inde tale enascitur argumentum: Cuiuscunque nomen ac semen coniunctam habet perpetuam felicitatem, illius nomen ac semen semper stabit; atqui nomen ac semen fidelium, coniunctum habet perpetuum Sabbathum et nouilunium, i. e. perpetuae felicitatis signa, et sic etiam felicitatem. Ergo in perpetuum durabit. *Stare לפני coram me* seu *coram דורו* hoc loco nihil aliud est, quam *in perpetuum stare.* Nomen Dei enim in sacris loco praedicati adhibitum, saepe excellentiam et perfectionem eximiam denotat, et h. l. per לפני, facies Dei intelligenda, quia Deus de se, seu facie sua loquitur. Quodeunque uero ualet de nomine Dei, ualet etiam de affixo seu pronomine relatiuo, quo nomen Dei designatur et repraesentatur, quia Relatiuum, ipsum nomen repraesentat. Deinceps uertius ultimus huius capituli Esaiæ, iubet hic stationem *perpetuam* intelligere, quia duratio Electorum, lapsui infernali cladique damnatorum ibi opponitur. Quando uero eodem uersu 23. additur: omnem carnem uenturam esse adoratum coram facie Domini; annectitur descriptio istius Sabbathi, scilicet, quod omnes beati illud sint celebraturi, operamque iunctis precibus colendi Deum, daturi. Ex quibus apparet, hoc Sabbathum maxime illustre ac uniuersale futurum, quum omnibus beatis commune sit, quale in ecclesiam militantem sub hoc sole,

a) GLASSIUS in Grammat. S. Lib. IV. Tract. I. Obseru. VII.

sole, in tota sua emphasi plane non cadit. *Omnis caro* h. l. non totum hominum gregem sub se complectitur, quia in impios celebratio huius Sabbati non quadrat, ergo Subiecti qualitates e praedicato determinandae, certisque signis ac characteribus consignandae, ne ea immisceantur subiecta, quae hoc praedicato omnino indigna videntur. Talia enim sunt subiecta, qualia permittuntur a suis praedicatis. Denique id quoque praeterire haud licet, uoces *Sabbatum* et *Novilunium ex ellipsi nominum* eruendas omnino esse, quia concessa hac ellipsi, sensus facilis ac plenus emergit. Rbhiae ualor, idem eleganter commendat. Huius ellipseos exempla plura uide apud GLASSIUM in *Gramm. S. Lib. IV. Tr. II.* VITRINGAE sententia determinatas Sabbati uices hoc loco intelligentis, b) per ellipsin erutam menti Spiritus facilius conciliatur. Nam si est *Sabbatum a determinato Sabbato in determinatum Sabbatum*; sequitur, ut sit continuum Sabbatum. R. KIMCHI hanc phrasin exponit: כמו מרי חדש ומלת די מורת על התמרת הדבר בלא הפוק *Esth. III, 7. a mense in mensem.* Vocula autem רי hic indicat rei continuitatem, quae excludit intermissionem. Quod si uero aliquis existimat, duas propositiones uersus uigesimali tertii, una propositione commode posse enunciari, ne B. LUTHERI uersioni error hermeneuticus imputetur; id haud aegre feram, si modo largiatur, locutionem istam מרי שבת בשבתו propter antitypum terrestris Sabbati, per continuum Sabbatum esse explicandam. Cui expositioni alia quoque suffragantur codicis sacri loca e. g. *Psal. CXLIV, 13.*

D

Prom-

b) Celeberrimus VITRINGA continuum Sabbatum non concedit (in *Commentario in Esaiam*) propter Pronomen י in שבתו. Duplicatio, inquit, uocis cum affixo relativo, significat tempus certum ac praecisum, ad certum aliquod opus determinatum, ut *Dan. I, 5. Num. XXVIII, 10.* Quicquid autem sit. Nam etsi haec phrasin determinatum, non continuum Sabbati tempus significet; nihilo tamen secius ea phrasin aeterno et continuo Sabbato h. l. intelligendo haud repugnat. Propheta enim emblemata orationis, a tempore certo et praeciso Sabbati ecclesiae militantis petit, phrasibusque *Ver. Test.* utitur de mystica et aeterna quiete uaticinaturus, quia determinatus Sabbati dies, typum agit aeterni Sabbati. Deinceps, quod non solum Sabbatum Noui Test. sed aeternum hic potissimum intelligatur, indicat noui coeli et nouae terrae creatio, quae in hac uita non datur. Hanc autem nouam creationem excipiet illud Sabbatum, de quo *Esaias* loquitur, uti dies septimus creationem primam. E. aeternum ac continuum sic necesse est.

Promptuarium nostra plena proferant ¶ מן אל de alimento in alimentum, i. e. continuo alimento. Ier. IX, 2. מרעה אל רעה וצאו de malitia in malitiam eunt, i. e. in continua malitia ambulat. Non solum *continuatio* in eiusmodi locutionibus est obuia, sed etiam *rei augmentum* in iis delitescit, ut in hoc Esaiæ oraculo, non minus illustre ac excellens, quam continuum intelligatur Sabbatum. c) Continuo Sabbato in primis quoque fauent, LXX. Interpretes hunc locum ita transferentes: καὶ ἔσαι μὴν ἐν μηνὸς καὶ σάββατον ἐν σαββάτῃ. d) Pronomen *relatiuum* ἡ apud Esaiam omnino uacare uideatur in uoce כַּשְׁבֶּרֶת, illeque pleonasmus ab Ebraeis saepius non sine emphasi adhibetur. Non Graeci solum interpretes affixum ἡ hic loci uacare, suo commendant suffragio, sed ONKELOS etiam in elegantissima sua paraphrasi assentitur, uertens: וְכֹמֵן שָׁמַיָא שַׁבְּתֵי in tempore Sabbati in Sabbato, ubi affixum ἡ ut uacans omittitur. Eiusmodi autem Sabbatum illustre, noui coeli et nouae terrae creationem consecuturum, ecclesiae militantis faciei non est conueniens. Quare ita inde argumentari licebit: Quodcunque Sabbatum in ecclesiam militantem, propter continuam durationem et excellentiam suam, non cadit, illud ecclesiae triumphantis sit, necesse est; atqui de Sabbato, cuius ESAIAS Cap. LXVI. facit mentionem, ita subsumo. Ergo etiam concludo. Textus sacri συνάφεια atque contextus magnum meae sententiae superaddit pondus, quia comma antecedens noui coeli et nouae terrae mentionem facit, canonque ille exegeticus iam dudum inualuit: agi ibi de uita fidelium supracoelesti, ubi nouum coelum, nouaque condita terra recensentur. Hoc confirmatur

c) GLASSIUS in Grammatica S. Lib. III. Tract. VI. can. II.

d) COCCÉIUS sic fere Esaiæ oraculum interpretatur: *Et fiet ex quo Nouilunium erit in Nouilunio suo, et ex quo Sabbatum erit in Sabbato suo.* Tempus totum erit instar Nouilunii, nouae lucis, et instar Sabbati. HIERONYMUS exhibet: *Et erit Mensis ex Mense et Sabbatum ex Sabbato.* Sic praeuertat Versio LXX. uiralis. Vir doctus ita disputat, ut perpetuitatem aequabilitatemque status gloriae et ecclesiae triumphantis uideat. Chaldaeus: *Et erit tempore initii Mensis in Mense, a quo luna noua affulserit.* Nouilunium apud Esaiam cum Sabbato coniungitur, quia tempore Sabbati noua lux oriebatur, cum qua Sabbatum coepit. Iudaei enim ab occidente sole Sabbati initia numerantes, lampades accendebant, secundum LVCAM XXIII, 54. καὶ σάββατον ἐπέφωσκε, cum Sabbatum illucesceret, h. e. accensis ritu Iudaeo lampadibus.

tur Apoc. XXI, 1. et 2. Petr. III, 13. PETRVS commemorato mundi exitio noui coeli et terrae creationem demum asserit, quam adhuc omnes fideles praestolantur. Quodsi itaque nouum coelum adhuc expectamus cum Apostolo in Nouo Foedere, post mundi destructionem, sequitur, ut nouum coelum apud ESAIAM, ex sententia VITRINGAE, non habeat respectum ad Nouum Testamentum, sed potius ad beatitudinem aeternam, et Sabbatum noui coeli creationem excipiens et consequens, non sit huius sed aeterni saeculi. Subsequens ultimus uersus Capitis LXVI. Esaiæ, supremum damnatorum exponit supplicium, aeternosque eorum meditatur dolores, qui fidelium oculos in se conuertent. Beati enim, si damnatorum cruciatus aspicere dicuntur, id non de nudo intelligendum aspectu, sed de aspectu, cui admiratio et iustitiae diuinæ celebratio simul erit associata. Illi itaque fideles, qui poenas damnatorum contemplantur, non possunt amplius in uariis huius uitae miseriis commorari, sed in statu consummatissimæ felicitatis iam uersentur, necesse est. Si itaque ipsi non amplius in ecclesia militante militant, patet, etiam Sabbatum eorum, quod de ipsis praedicatur, non esse temporale, sed potius aeternum. Talia enim sunt praedicata, qualia permittuntur a suis subiectis, et talia subiecta, qualia permittuntur a praedicatis. Fundamentum uero, quo uates facer innititur, quando quietem Beatorum Sabbatum uocat, in Sabbato ecclesiae militantis omnino delitescit, neque eiusmodi uitae aeternæ denominatio, a Sabbato huius uitae potuisset desumi, nisi hoc adumbraret requiem coelestem, typusque gaudii aeterni, constitutum esset. Non quidem possum ire inficias, multa in hoc ultimo ESAIAE capite esse obuia, quae ad ecclesiam militantem in his terris, sub Nouo in primis Testamento, spectare uidentur, quod ex uersu 19. et 20. huius capitis apparet, ubi a diuino uate, certitudo conuersionis gentium maxime stabitur et Deum quoque hostes ecclesiae grauissime puniturum iam in his terris promulgatur. Id tamen omnino sua abundat claritate, sanctos Dei Prophetas diuersas quoque res, promissiones in primis, propter arctam quandam conuenientiam ac familiaritatem, interdum coniungere, ut ex complemento unius promissionis de certitudine alterius, eo firmiter ac certius persuadeamur. Sic Prophetae promissionibus temporalibus in suis uaticiniis, spirituales simul adiungunt, ita, ut sub reditu ex captiuitate Babylonica, de spirituali fa-

pissime liberatione uaticinentur. Eodem modo Deus in hoc ESAIAE capite, regnum gratiae iustitia attemperatum, cum regno gloriae et iustitiae uindicatiuae, propter familiarem conuenientiam, in uno capite complectitur, ut fideles in hac uita gratiosam Numinis beneuolentiam, feueramque circa hostes ecclesiae uindictam spectitantes, ad gloriosam quietem infernalique supplicia, aliquando futura, attendant. Vates diuinus hic temporis ordinem secutus, uaticiniis de oeconomia Noui Testamenti praemissis, ad ultima et nouissima se adtingit, operaque diuina post Nouum Testamentum adhuc expectanda, opportune exposuit. Ex hermeneuticis constat, de alio simul esse cogitandum subiecto, si uaticinia et praedicata, in idem et unum subiectum, in tota sua emphasi haud cadunt. e) Neque obstat, in hoc ultimo Esaiae capite atque in primis u. 23. eiusmodi loquendi rationes obuias esse, quae cum Veteri, tum Nouo Testamento sunt propriae. Spiritus enim Coelestis phrasibus ab Oeconomia in his terris Diuina petitis, loquitur de rebus gratiae sublimioris, ex typici cuiusdam respectus fundamento. Inde pari ratione colligere possum, eundem coelestis Sapientiae Doctorem, phrasibus, quae ecclesiae militanti sunt propriae, loqui de rebus ecclesiae triumphantis et aeterni saeculi. Ecclesiae enim militantis beneficia, singulari quadam ratione, quae in nexu et ordine oeconomiae diuinae delitescit, triumphantis agunt figuram. f) Accedit denique scopus, quem ESAIAS in hoc capite habuit praefixum. Solatii blandimentis et spe consummatissimi gaudii, pios sub uexillo fidei, in his terris militantes, consolari satagit, quod ex u. 10, 11, 12, 13, 14. satis abunde inclaruit. Consolabitur autem Deus, ut ex sequentibus patet, duplici ratione fideles: a) *positiue*, conferendo ipsis pacificas plenissimae felicitatis delicias;

- e) Idem B. RAMBACHIVS, suffragio suo eleganter approbat. *In multis, inquit, uaticiniis prophetarum, talia saepe immiscentur praedicata, ex quibus si, qui exercitatos in uerbo prophetico habent sensus, facile intelligunt, duplex subiectum Spiritui S. per Prophetas loquenti, obseruatum fuisse, quorum unum emblemata et αὐτοεικόνα esset alterius, et uates a Spiritu S. αἴσος ita sermonem temperasse, ut de utroque subiecto et ὑπομνηματίας et ὑποκρίσις sumto, intelligi possit.* in Dissert. de Criteriis sensus mystici. §. V. n. VIII. Quem canonem propheticum pluribus confirmat CAMPELVS VITRINGA, in Typo doctrinae propheticae p. 176.
- f) Vid. PFITZERS *de Beneficiis Typicis Sect. I. §. IV.* ubi institutionem Sabbati ad typica refert beneficia.

cias; β) *remotius*, uindicando iniurias ab hostibus illatas, ita, ut pii eorum infidiis amplius haud exponantur. Quanquam uero iam in hoc saeculo et quietis aeternae praegustus et supplicii malorum praeludia existant; quilibet tamen facile intelligit, pios in impiorum turba ac colluue adhuc uersantes, omnem calamitatis et afflictionis faciem nondum exuisse, uehementerque saepius impiorum uexari insultibus, ut promissionem omnimodae et aeternae quietis in Sabbato praefiguratae, non plene et in totum adipiscantur, nisi ex hac uita ad sedes supracoelestes migrauerint. Quare Sabbatum plenissimae quietis, constantissimique gaudii in altera uita est expectandum, cuius typum et umbram, Deus Sabbatum huius saeculi, a condito orbe sapienter constituit. Quia Spiritus S. in alio sacrarum paginarum loco, siue *palam* et *expeditus*, siue magis *teste* atque *implicite*, nos de sensu alicuius mystico reddat certiores, factum est, ut in scholis Exegetarum uestigia sensus typici, sint uel *Explicita*, uel *Implicita*. Nonnunquam enim Spiritus S. *explanare* uerbisque disertis docet, hanc illamue rem uel personam, in alterius rei uel personae figuram esse diuinitus ordinatam. Quod irrefragabile testimonium, omnem tollit, penitusque abscondit dubitationem. Nonnunquam uero *modo magis implicito*, sub Spiritu S. ductu, in notitiam sensus mystici peruenitur; ubi quidem non excluditur pia ac sobria meditatio, cui tamen praefert facem Scriptura, uariisque nutibus, uiam in typicum Dei sacrarium ingressuris indicat. Ad implicita Sabbati mystici uestigia, hic locus ESAIAE est referendus, non enim expresse et *πρῶτος*, Sabbatum terrestre uitae et quietis aeternae typus adpellatur; sed tantummodo manifestis uerborum aequae ac circumstantiarum allusionibus, mystica Sabbati schola hic aperitur, de qua Scripturae consuetudine, audi Celeberrimum WITSIUM ita disserentem: „Si „contingat, inquit, ut Deus de re spirituali differens, manifesta „uerborum allusione ad memoriam nos rei, quae magis corporalis „ac materialis est, reuocet: illam eo ipso ostendit, rei istius spiri- „tualis ac mysticae Symbolum quoddam fuisse. g)

D 3

§. III.

g) in *Miscell. Sacr. T. I. p. 674.* Plura uide apud GVIL. SALDENVM in *Oriis Theol. p. 260.*

§. III. Iam iam olim Israël per erecta montium iuga in desertis peregrinanti, Deus aperuit typicam Sabbati rationem, quando Exod. XXXI, 16, 17. Sabbatum appellat *ברית עולם foedus sempiternum*, quod Deus cum fidelibus, quos ecclesia Israëlita hic loci repraesentat, icerat. Deus hic differit de Sabbati cultu in genere, quatenus ad omnes omnino spectat homines, nulla de die Sabbati Iudaici septimo, facta mentione. Vocis *עולם* duratio infinitis uoluta saeculis, nunquam sane cessabit. Haud quaquam Sabbatum, *sempiterni foederis* nomine esset dignum, si tantummodo in hanc lubricam ac caducam fidelium sortem cadit, et mundo destructo, ipsum foedus Sabbato ictum destruitur, sine respectu ad gloriosam illam uitae aeternae quietem, ad quam primus homo fuit conditus. Foedus h. l. pro *signo foederis* adhibetur, quae loquendi ratio et Enallage in sacris saepius inuenitur. u. 17. Sabbatum *אות לעולם signum in aeternum* uocatur. Additur simul ratio Foederis uniuersalis, *quia Deus septimo post creationem die quieuerat*. Foedus ipsum est uoluntas diuina, de largiendo homini uitam aeternam. Signum foederis a Deo constitutum est dies sabbaticus, qui hominem de promissione foederali admonere, foedus ex mystica sua relatione et conuenientia in memoriam reuocare potest, aequae ac debet. Promissio aeternae quietis, conceditur diei septimo, benedictione diuina, id quod inuenitur uerbo *ברך* Gen. II, 3. Religiosam quietis hic habes benedictionem, quae non potest non aeternam et terrestri sublimiorem lucrari quietem, *religiosa* benedictione semper coelestia pollicente.

§. IV. Alia quoque haud uulgaria in sacris pandectis eminere uestigia, quorum nutu ac ductu ad mysticum Sabbati reuocamur significatum. Requies in primis beata atque illustre otium, Beatorum beata appellatur uita, quibus sacri mentis diuinae interpretes ac uates, ualorem uocis *שבת* innuere, mysticamque Sabbati rationem exponere et aperire uidentur. *שבת* enim a *שבת* suam ducit originem, quod cessare ac quiete perfrui Ebraeis esse consuevit. Quodsi itaque conditio electorum supracoelestis *מנוחה* seu *ἀνάπαυσις*, uocitatur; tunc uiri *ῥητορικῶν* scholam Sabbati nobis aperient typicam et solennem quietem sabbaticam studiose inculcant. Hanc meam sententiam omnino commendat perillustre illud Cantoris sacri oraculum, quando Psalmo XLV, II. commemoratur, Deum ad iram prouoc-

prouocatum iurasse, non adepturos esse quietem diuinam inobedientes. *אשר* inquit, *אם יבאו אל מנוחתי*: *quia iuravi in ira mea, si peruenerint ad quietem meam, i. e. non peruenerint.* Conditionalis coniunctio *אם* h. l. naturam aduerbii negandi induit, id quod fit in formulis iuramenti ellipticis, quando scilicet membrum illud orationis conditionalis, quod dirarum imprecationem (si iurans fallit) continet, per Apostrophen reticetur, conditionali coniunctione tunc idem ac *non* ualente. i. Reg. I, 51. Marc. VIII, 12. collat. cum Matth. XVI, 4. *b*) Vita aeterna in allegato Psalmo *quies Dei* uocatur, et uates diuinus de solenni illa creationis et septimi diei quiete cogitasse, sine dubio omnino uideretur, quia dies septimus siue sabbaticus ad praefigurandam uitam aeternam fuit initiatus aequae ac sanctificatus. Spiritus Diuinus potissimum hic alludit ad ea loca, ubi Sabbatum appellatur, *quies Dei sancta*. Exod. XXXI, 15. Hanc expositionem menti Spiritus S. esse conformem, ex sequentibus inlarescit positionibus. I. Peccatores misericordiam diuinam ludibrio ac contemptui exponentes, non introibunt ad quietem Dei. II. Quies Dei in S. Codice nobis exposita duplex est, uel solennis illa ab opere creationis cessatio, uel felicissima illa beatitudinis fors ac conditio, quiete creationis adumbrata. Hac posteriori non solum Deus ipse, modo perfectissimo, fruitur; sed omnes homines ex uoluntate diuina antecedente, illius compotes fieri debent. III. Ad illustrem creationis quietem fideles haud peruenire queunt. Non enim fuerunt in societatem operis creationis assumpti, ut ita quieuisse cum Deo dici possent. Quare ad ultimam tantum iis patet aditus, de qua etiam Pf. XCV. agitur. Equidem Deus ipse beata fruitur quiete, quae Sabbato hominibus fuit promissa; sed homines ad perfectissimam illam, quam Deus eminentissime possidet, omni ex parte nequaquam ascendere queunt, limitibus humanae naturae positis. Illa enim sublimitas non potest habere consortem, quum sola teneat omnem perfectionem. Eiusmodi ergo quies hic est intelligenda, quam finita hominis natura capere potest, alias oraculum diuinum stoliditatis posset argui, si iuramento contestaretur Deus, se nolle peccatoribus aliquid largiri, quod nemo mortalium, siue probus, siue improbus, nancisci unquam potuit

b) Vid. GLASSIUS in *Philologia S. Lib. III. Tract. VII. can. VI. n. II.*

potuit nec potuerit. Quanquam uero Numen Praepotens, illam quietem, quae impiis iuste denegatur, quietem *meam* seu *Dei* (Pronomina enim *relatiua* idem ualent ac nomina, quorum uice perfunguntur) appellet; alia tamen haud est, quam beatitudo seu quies Electorum. Ideo enim uita aeterna dicitur quies Dei, *a*) Quia est diuina creationis quiete praefigurata ac homini manifestata, *β*) Quia Deus eiusque bonitas, quietis fidelium est causa efficiens, *γ*) Quia requies quaedam illustris, quietem corporalem maxime superans, Dei dicitur quies. Nomina enim Dei Praedicati loco adhibentur pro *diuino*, quo uehementissimum et excellentissimum aliquid significatur. *k*) Omnium omnino suffragiis haec explicatio digna uidetur, quam et alia Sacri Codicis loca de meliori commendant. Dignitas enim uitae coelestis, sub umbra quietis manifestata, mystica Sabbati requie clarissime innititur, ut aliud denominationis fundamentum uix nobis suppeditetur. Ipsi Numinis grauissimum effatum Exod. XVI, 23. septimum diem uocat, *Sabbatum quietis sanctae coram Domino*, quae loca diuinus uates in Psalmo ante oculos sine dubio habuit, uitam aeternam appellaturus quietem et quicquid mystici in quiete sabbatica delitescit, suppeditata hac occasione uberius exposuit. Illustri quodam suffragio, antiqui foederis uati, magnus ille gentium Magister ac Doctor PAVLVS assentitur in epistola ad Ebraeos exarata, quae typorum schola ac sanctuarium appellari omnino meretur. Capite in primis quarto u. 4, 5, 10. fontes Sabbati mystici commentatur Apostolus, ut tam egregie de mystico Sabbati nutu meditantem, satis mirari uix queam. Illam enim quietem, de qua DAUIDES Ps. XCV. disputat, cum quiete creationis diuina, ut antitypum cum typo coniungit atque conciliat. Remotis autem u. 8. omnibus huius mundi otiiis tanquam tanto titulo indignis, insignioris quietis expectatione eaque certa animos Ebraeorum permulcet, ita commentatus: *Εἰρήνη γὰρ πᾶς περὶ τῆς ἐβδόμης ἔτω. Καὶ κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ, ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ. Καὶ ἐν τέτῳ παλιν. Εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μᾶς.* Quietem ab opere creationis diuina, et ea, quae impiis in Psalmo denegatur, fundamenti loco posita, otioque corporali tanquam imperfecto u. 8. remoto, tandem u. 9, 10. con-

i) GLASSIUS *l. c. Lib. III. Tr. I. can. XXX. n. 1.*
k) Vid. IDEM *l. c. can. XVII. n. III.*

concludit: Ἄρα ἀπολείπεται σαββατισμὸς τῷ λαῷ τῷ Θεῷ. Ὁ γὰρ εἰσελθὼν εἰς τὴν καταπαυσιν αὐτῆ, καὶ αὐτὸς κατέπαυσεν ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτῆ, ὡσπερ ἀπὸ τῶν ἰδίων ὁ Θεός. VOX ἀπολείπεται idem hic ualet ac καταλείπεται, *restat, reliquus est*, ut u. 1. Ita POLYBIUS, p. 696. ἐλπίς ἀπολείπεται σωτηρίας, *reliqua est spes salutis*. Si itaque Sabbatismus Paulinus adhuc *restat* in Nouo Testamento; patet, eum non esse huius saeculi; sed futuri. Dicitur h. l. quies aeterna σαββατισμὸς, quia Sabbatum septimanae eius typus a Deo est constitutus, neque ita appellari posset; nisi iam in ipso Sabbato, mysticum aliquod denominationis fundamentum delituisset. Quodsi itaque de hocce fundamento sollicitus inuestigaueris, quonam potissimum ratio denominationis innitatur; aut in *essentialibus*, aut in *accidentalibus* Sabbati, ratio illa seu fundamentum latebit. *Accidentalibus* Sabbati sunt: dies a creatione praecise septimus. In hoc nullam cum quiete et uita aeterna analogiam typicam plane deprehendes. *Essentialia* uero sunt: quies et cessatio a laborum molestiis religiosa. En arctissimam Sabbati cum quiete aeterna conuenientiam! En insigne illud mysticum denominationis fundamentum! ita, ut quisque, cui modo sana mens sit in corpore sano, colligere queat: Quaecumque quies 1) uocatur *σάββατον*, 2) quiete diei septimi a mundo condito, promissa ac stabilita dicitur, 3) in hac uita non obtinetur, sed a fidelibus adhuc in Nouo Testamento tanquam futura expectatur; illius quietis typus est Sabbatum ecclesiae militantis; Atqui quies uitae aeternae a PAVLO dicitur α) *σάββατον* i. σαββατισμὸς u. 9 β) quiete diei septimi fuit promissa ac praefigurata u. 4, 5, 10. γ) in hac uita non obtinetur u. 8, 9. Ergo quietis aeternae typus est Sabbatum seu dies septimus a Deo quiete creationis sanctificatus. Haud est impedimento, quo minus haec explicatio omnium sit digna suffragio, quando ipsa uita aeterna σαββατισμὸς seu *Sabbatum* u. 9. appellatur, cum hoc tamen illius tantummodo sit typus. Isti enim, qui Theologiae typicae studio se adseruerunt, iam norunt, in sacris saepe usu uenire paginis, ut in typis et antitypis denominationum quandoque *ἐναλλαγῇ* seu *permutatio* sit obuia, ut scilicet figuratum et adumbratum, figurae, umbrae, aut typi, et contra typus ac figura, rei repraesentatae uel antitypi nomen, sibi adsciscat aequae ac uindicet. 1) Idem obseruari

E

uari

1) Vid. GLASSIUS l. c. Lib. II. P. I. Tract. II. Sect. IV. art. VII. can. IX.

uari meretur, quando *Sabbatum quies Dei sancta* in Veteri uocatur Testamento. Exod. XVI, 23. XXXI, 15. *Sabbatum* enim in hoc mundo colendum, non est ipsa *quies Dei sancta*, sed eius tantummodo typus ac figura.

§. V. Quodsi quis negauerit in Sabbato ex ipsa intentione diuina ab orbe condito, hunc mysticum ad quietem aeternam respectum delituisse et GROTII ac aliorum castra securus, nihil nisi accommodationem admittere uelit; ille sole meridiano coecutire omnino uidetur. Multo quidem plausu et clamore libri isti comprobantur, in quibus auctores tela religioni christianae inimica, clanculum effingebant excudebantque; sed nouitate paginis lenocinante et nunc ineptiis eorum in lucem protractis, auctores depontanis adnumerantur senibus, qui omni in sacris iam iam priuantur suffragio. Sordida enim ista de uiris Θεοπνεύστοις sententia, homine christiano indigna, a nostratibus solide iam fuit decisa atque explosa. Recte sane obseruat uir integerrimi iudicii, c. VITRINGA: m) *Hanc methodum cum honore ac ueritate sanctissimae religionis nostrae conciliari non posse. Quodsi enim Apostoli uaticinia, quae in Christo impleta dicunt, tantum per parodiam et allusionem, quando aut per sensum nescio quem mysticum, longe petitem iralatiuum, nemini praeterquam Θεοπνεύστοις notum ac manifestum, ad Christum accommodarunt, eisque tribuerunt sensum, de quo sacri uates nunquam cogitarunt; actum sane est de Apostolorum fide ac auctoritate. Substernunt enim christianae fidei fundamenta arenosa ac minus solida; tribuunt Spiritui S. per prophetas locuto intentionem, quam profus ignorat; abutuntur scripturis lectoribusque suis illudunt, dum testes de Christo producant, quibus ne in mentem quidem uenit, de illo testari. Quod uir celeberrimus de typis Christi studiose aequae ac erudite commentatur, caeteris quoque rerum spiritualium figuris ac umbris apprime conuenit. Misera sane ac lubrica essent PAVLI argumenta, si promissam uitae aeternae quietem ex uoce Sabbati et quiete sabbatica probare fatagit, obuia quadam tantummodo innixus similitudine, nulla ratione typica in Sabbato ex intentione Spiritus S. delitescens, aut si interpretationes Scholae Iudaicae saepe incertas confectatus, ex turbidis fabularum fontibus, de ueritate diuina gentem suam con-*

m) in Praefatione Commentarii in Esaiam p. 15.

uincere, et ad meliorem, ut aiunt, reducere frugem, molitur. Totius argumenti robur, quo PAVLVS promissionem certae quietis illustrioris cuiusdam, circumuallauit in allegato loco, corrui ac ui sua defraudatur, si diei sabbatico, cum uita aeterna, non innata quaedam praefiguratio mystica, sed illata tantummodo accommodatio intercesserit. Hoc enim Sociniano prorsus, circa rerum coelestium typos lasciuiendi pruritu admisso, PAVLVS ad tritam illam Stoicae Scholae internam quietem, pari iure in certamine cum hominibus, superstitionem paganam profitentibus collocutus, prouocare potuisset, certitudinem beatæ uitæ post mortem iis demonstraturus, hacce Stoicorum requie Iudæis, Essæis in primis approbata. Eiusmodi enim ficta et excogitata accommodatio contra ipsos Iudæos, uiro Θεοπνεύστῳ auxiliatrices largita fuisset manus. Si illatus accommodationum sensus, in ueritatibus doctrinae coelestis exponendis probandisque esset sufficiens; Apostoli ex superstitiosis vulgi opinionibus in tam graui argumento arduoque negotio uti, atque tuto, sine impiae temeritatis obreclatione ac crimine potuissent illis inniti.

SECTIO V.

DE

EO, IN QVO HVIVS VITAE SABBATVM ET COELESTE INVICEM CONVENIUNT.

§. I.

Operæ pretium erit et argumenti, cum grauitas, tum dignitas commendat, paullo studiosius inuestigare, in quonam potissimum, *mystica* illa uerfetur *conuenientia*, quæ quieti aeternæ, cum Sabbato intercedit. Ad ea itaque nunc me adcingam, quæ aliqua inuestigatione uidentur omnino digna.

§. II. *Quies*, quæ utrique conuenit Sabbato, prima nunc uice in scenam producitur, quæ uel *positiue* uel *remotiuè* potest exponi. *Remotiuè* exposita duplici innititur fundamento. α) Tempore Sabbati reuocamur ab istis negotiis, quæ corpora nostra onere ac sudore

excruciant, et leuamentum ac medela tunc datur laboribus. Eodem modo, quiete aeterna perfruentes, nullis doloribus amplius obnoxii expositique erimus; sed omne, quicquid in hac uita homini dolorem attulit, quicquid in luctum et lacrimas hominem compellit, a statu isto supra coelesti erit alienum atque longe remotissimum. Equidem aerumnosae huius saeculi curae, uitam turbant, somnos inquietant, et irrepentes in corpora, occulte mentem terrent, membra distorquent, ualetudinem frangunt, morbos laceffunt; sed Spiritus diuinus denunciat, Beatos in Domino mortuos quiescere a suis curis ac operibus, Apoc. XIV, 13. β) Die sabbatico illis etiam uacatur operibus, quae molestiam haud pariunt; sed ab hominibus in deliciis saepe habentur, u. g. equitare, uenari, ludere, epulas parare etc. ita et in uita aeterna, multae desinent atque cessabunt tandem actiones, quae in hoc saeculo, partim iucundae, partim necessariae fuerunt. Somni ciborumque usus in Sabbato aeterno plane euanescit, quasi beati Coelites, his uitae terrestres armis tunc non custodirentur, sed potius in eximia illa quiete turbarentur. Es. XLIX, 10. Quatenus molestia atque dolor laboribus, quibus Sabbato uacamus, inhaeret, eatenus Sabbato primo Paradisiaco et quieti aeternae non intercessit conuenientia: Nam homo ante lapsum statu integro adhuc exornatus, nullis molestiarum ac dolorum iniuriis fuit expositus, aderat tamen conuenientia quietis et remotiue spectatae, qua posteriorem paullo ante explicatum modum. Adamus enim ab istis cessabat negotiis, quae in paradiso, etsi sine molestiis, fuit operatus, scilicet hortum Eden colere et in rerum physicarum studium incumbere. Nam uix crediderim, primum hominem, uitam paradisiacam in sordido otio transacturum fuisse. *Positiue* uero typica illa conuenientia considerata, etiam bifariam est explicanda. α) Sicuti enim Sabbato, non requie atque otio a laboribus solum utimur, sed animos etiam periculis defatigatos resumimus et corroboramus; ita et in Sabbato futuri saeculi, Beati, depositis laboriosae mortalitatis exuiis, immortalis uestitu circumuallati, talem adipiscentur quietem, quae ipsos solatiis rediuiuis eriget, ut summi gaudii ac felicitatis redantur participes. Psalm. XVII, 15. XXXVI, 9. Es. LXXV, 18. 1. Petr. IV, 13. β) Accedit denique cultus iste religiosus, quo Deus a nobis Sabbato colitur. Ideo enim quiescimus, ne impediamur, quo minus Deum nostrum, religiose admirati, uenere-

mur.

mur. a) Idem etiam in quietem illam solennem et aeternam opportune quadrat. Nam non laborum solum cessatio ibi inuenitur; sed simul operosa etiam quies esse uidetur. In hoc enim quietis Sabbato, Nomen Diuinum celebrabimus, Numen Propitium uenerabimus, cum Deo nostro perpetuo uersabimur, ita, ut status ille supracoelestis, sanctae ac religiosae quieti conuenientissime assimiletur. Ipsam iam ESAIAS cap. LXVI, 23. uaticinatur; Sabbatum aeternum non esse merum otium, sed Beati hac quiete perfuentes uenturos fore *תורתיה ליה אדורatum coram Domino*. Interpretes LXX. Virales uerbum תורתיה per προσκυνεῖν eleganter transferunt. Indicat enim illud adorationis genus, quo Deum *flexis genibus* ueneraturi sumus. Apoc. XV, 2, 3, 4. VII, II. Non possum, quin hic a GROTII, plerumque de sacris peruerse sententis, sententia abeam, quando in *Explicatione Decalogi*, p. 40. existimat: *Cultum Dei et otium in Sabbato esse distincta*. Ita enim inquit: *Sanctus ille cultus, causam habet mundum conditum. Otium quod mox praecipitur, Aegyptiacam seruitutem*. Inepte omnino *Sabbatum sine Otio* fingit et cultum Sabbaticum sine quiete excogitat. Haud enim demum, seruitute Iudaeorum in Aegypto soluta, ad Sabbatum quies ac otium accessit; sed a mundo iam condito, Sabbatum sine quiete nunquam exstitit. Quodsi modo ad Etymologiam uocis שבתון attendisset, facillime perspicere poterat; Ebraeorum שבת per *otari* seu *quiescere* esse interpretandum, quo Sabbati etiam significatus innititur, et *quietem* sine *otio* existere haud posse. Forsitan locus Deutr. V, 15. non satis intellectus, GROTIUS adhuc errorem, occasionem dedit, de quo in sequentibus adhuc quaedam erunt monenda, ut sensus ibi menti Spiritus S. conueniens, eruatur, inuestigetur, depromatur.

E 3

§. III.

- a) Pf. LXV, 2. dicitur: *Tibi in Zion תהלה תמיה silentium laus est*, seu laudatio in medio silentii. LUTHERVS: *Gott, man lobet dich in der Stille zu Zion*. Hierosolymis enim in templo, si sacra fiebant, magnum fuit silentium, nullusque ibi strepitus, ut quisque attente sacrorum tractationem ac religionem animaduertere potuerit. Quamuis Spectatores Iudaei sicerent, mente tamen laudabant Deum, sacra in silentio spectantes. Sacerdotibus enim beneficia diuina in templo exponentibus, non potuerunt auditores, quin in eorum auctorem Deum cogitatione ferrentur, eumque mente laudarent. Tale silentium laudationis in Sabbato quoque existet aeterno, omni turbaram strepitu ac insidiis peccati rebellis remotis. Beati enim non semper uoce, sed mente etiam, laudabunt Deum.

§. III. Peculiares quoque Sabbati terreni circumstantiae, aeternum illud Beatorum Sabbatum eleganter adumbrant. Sabbati institutio, post absolutum creationis opus facta est. Pari modo Sabbatum aeternum, illustrem noui coeli et terrae creationem, tanquam beatissima requies excipiet. Deus enim nouum coelum, nouamque creabit terram, prioribus coelo terraque in nihilum redactis Ef. LXV, 17. 2. Petr. III, 13. Ipse Esaias cap. LXVI, 22, 23. Sabbatum Beatorum hanc nouam creationem subsequetur enunciat, ita, ut absoluto nouae creationis opificio, ipsa subsequatur sabbatica requies, in qua Beati quiescent ab operibus, uti Deus die septimo a suis. Ebr. IV, 10.

§. IV. Synagoga Iudaica limites et initium Sabbati posuit a sole occidente. Ab occasu enim solis usque ad occasum, dies numerabant Iudaei. Labet hic quaedam adicere, quae ab ipsis Iudaeis studiose de Sabbato eiusque initio obseruantur. MAIMONIDES in Schabb. c. V. inquit: *Ab eo tempore, quo occidit sol, usque dum appareant tres stellae medianae, uocatur בין שמשות inter soles, et dubium est, num tempus illud sit die, an nocte. Intra illud tempus ergo non accendunt lucernam.* Ita etiam Hierosolymitani in Commentario Babylonico Schabb. c. I. aiunt: *Apparet stella una? certe adhuc dies est. Duae? dubitatur, an dies sit. Tres? non est absque dubio. Vespere Sabbati si quis opus facit, post uisam stellam unam, absoluitur; si post duas, tenetur ad sacrificium pro transgressione dubia; si post tres, tenetur ad sacrificium pro peccato.* Idem etiam circa exitum Sabbati praecipiunt Talmudici Canones. Sabbatum Beatorum tunc etiam incipiet, quando sol occasui atque exitio decliuus erit, uespere scilicet mundi, sole ad exitiosum suum inclinante interitum. 2. Petr. III, 10.

§. V. In templo Iudaico, inter sacra magnum fuit silentium et tranquillitas, ut sine ullo strepitu ac clamore cuncta peragerentur. DAVIDES dicit Psalm. LXV, 2. לך רמיה תהלה בציון Tibi silentium laus est, in Zion cui et loca Psalm. CXXXII, 14. Ef. XXXII, 17. opportune assentiuntur. Hoc ipsum silentium sabbaticum Deus in deliciis habuit. Haud enim, merum fuit silentium, sed silentium admiratione innixum. Non dubito asserere, in futura coelestium uita, magnum fore silentium coram infinito Deo. Nam eiusmodi silen-

filentium indicat reuerentiam et timorem erga Deum, quia praesente uiro quodam insigniori, honoris ergo filemus.

§. VI. Iudaei, Sabbato uespere coepto, lampades accendisse dicuntur, quibus aedes exornabant, ut earum luce, per totam sabbaticam noctem, et domus, et plateae illuminarentur. Ritui huic Synagogae traditiones omnino assentiuntur. In Commentario Babylonico Schabb. c. I. dicitur: *Qui accendit lucernam sabbaticam, accendat, dum adhuc dies est, ante occasum solis.* Idem MAIMONIDES in Schabb. c. V. tradidit: *Tenentur et uiri et feminae ad accendendum lucernam in domo, Sabbato. Eriam si non sit homini, quod comedat, mendices ostiatim, ut acquirat oleum, et accendat lucernam.* Huic consuetudini ipse LVCAS XXIII, 54. suffragari uidetur, si ait: *καὶ ἡμέρα ἢ παρασκευή καὶ σάββατον ἐπέφωσκε.* *Et erat dies praeparationis et Sabbatum illucescebat seu oriebatur.* b) LUTHERVS: *Es war der Rüsttag und der Sabbath (instar aurorae aut solis) brach an.* CASAVBONVS quidem eperbum ἐπέφωσκε intelligit de ortu lunae; c) sed cum Sabbatum uespere diei incipiebat, luna saepius media nocte demum

b) Quia stellae uespere oriuntur, ut noctem illuminent, factum est, ut nox Iudaeis, uespera in primis, appelleretur *לילה* uel *לילה* lux. Vid. *Pesachim* o. I. hal. I. In *Baraith* fol. 3. dicitur: *Vnde crepusculum uocatur לילה lux? Inde, quod scribitur: in crepusculo, uespere diei.* Prou. VII, 9. Vesperem non improprie dici lucem ex Psalmo CXLVIII, 3. *Laudate eum omnes stellae lucis, apparet.* Syrus illud tempus, quo facta uersus L. LVI. enarrantur, adpellat apud LVCAM: *לילה*

i. e. crepusculo Sabbati. Idem quoque in aliis obseruatur locis, ut uesper a Syro lux uel crepusculum adpelleretur. Hinc nonnulli etiam locum LVCAM ita exponunt, ut Sabbatum incipiens, ideo illucescere seu oriri dicatur, quia uespere seu initio Sabbati stellae oriuntur, quae cum nocte et crepusculo Sabbati communicant lucem. Ad Lampadum consuetudinem etiam spectat FEREMIAS, c. XXV, IO. et HOSEAS, c. II, II. ubi lampades sunt signum gaudii. Nam in Sabbato non erat luctus, sed summa laetitia beneficiorum-

que recordatio. *Ἐπέφωσκε* Syro est *לילה* splendens. Part. Praes. Peal. r. *לילה* fulsit, uel luxit.

c) In Exercitationibus contra Baronium, Exercit. XVI. n. 15.

mum surgente ac oriente, merito ipsum refutauit, de DIEU apud WAL. ad Luc. XXIII. Consuetudo ista accendendi lucernas ita usu apud Iudaeos inualuerat, ut etiam tuba signum daretur, quo quisque accenderet lucernam sabbaticam. Ecce! hunc ritum Sabbato aeterno haud repugnare. Beatis, uaticinante ESAIA, nouilunium seu noua lux omnino orietur. Non solum enim corpora Electorum, lucis coelestis et stellarum instar fulgebunt; Dan. XII. 3. sed Deus ipse illuminabit coelestem Hierosolymam. Ἡ γὰρ δόξα τῆς Θεῆς ἱφαιτίσει αὐτήν, καὶ ὁ λόγος αὐτῆς τὸ Ἄρπλον. i. e. gloria Dei illuminabit istam et lucerna erit Agnus. Apoc. XXI. 23.

§. VII. Talmudici Scriptores memoriae tradiderunt Ministrum Synagogae, uespere Sabbati, in tecto domus excelsae, tuba sexies cecinisse, ut inde omnibus innotesceret de introitu Sabbati. Cantus primus factus est, ut cessarent ab operibus suis in agris; secundus, ut cessarent a suis in urbe; tertius, ut accenderent lucernam sabbaticam. Buccinis et tubis Iudaeos usos fuisse Sabbatis, testatur etiam IOSEPHVS Lib. III. Antiquit. Iudaic. cap. XII. „In allen „Städten und Landschaften, inquit LVNDIVS, wurde der Sabbath „eingblasen. Im Tempel blies ein Priester ihn aus den Fenstern der „grossen Feuer-Kammer, mit der Drommete ein. In allen andern Orten aber wurden die Hörner geblasen, dergleichen Hörner in allen Schulen waren. Mit diesen bliesen sie aus den Schulen oder andern hohen „Dertern, und zwar sechsmahl. In Alten Jüdischen Heiligthümern p. 942. Hocce Synagogae ritu, Christi quoque uerba inniti uidentur, si Matth. X, 27. inquit: κηρύξατε ἐπὶ τῶν δαμαίων, h. e. praedicate tam studiose euangelium, ut omnes audiant uos, quasi ex loco excelfo, tuba aliquid illustre annunciantes. Tubae in Sacro Codice quoque saepe fit mentio, cum MOSE testante, signo tuba dato, Israëlitae ad tabernaculam congregabantur; tum etiam fidei euangelicae praeconium sono tubae assimilatur. Es. XXVII, 13. Cuncta ista a Sabbato aeterno haud sunt aliena. Tuba enim signum dabitur Electis, ut resurgant ac ingrediantur quietem aeternam. Angeli, Ministri Synagogae et Congregationis Sanctorum, sono tubae signum dabunt, ut sepulcris caducaeque humanitatis exuuiis relictis, Beati ad Sabbatum supracoeleste conueniant. Matth. XXIV, 31. 1. Cor. XV, 52.

§. VIII.

§. VIII. Singularem quendam Rabbinarum Scholam sententiae indulget, quae, licet omnem effugere castigationem uix queat, fabuloseque nugis omnino turgeat; rem ipsam tamen, scilicet septimum diem, quietis aeternae typum egisse, non ignorasse Iudaeos inde sane apparet. Apud hanc enim reprobam gentem nunc usu inualuit, ut, quasque ipsa adhuc ueritatis reliquias possideat, multis soleat obruere ineptiis, ut cuius aera a lupinis dignoscere, Corinthumque adire haud liceat. Iudaei *sex millia annorum* (ut habet ELIAE traditio) mundum duraturum, *septimum uero Sabbatum* esse, ex sex diebus creationis eruere ac demonstrare moliantur, ita ut explicatis sex annorum millibus noua rerum facies, nouusque ordo surgeret, et fessa iam pridem gens hominum, melioribus deinceps auspiciis, capesseret beatam quandam requiem. Quae quidem opinio, quantum, quatenus finem mundi determinat, naturaeque opificio certos limites ponit, haud omni dubitatione sit maior; ansam tamen pie meditandi suppeditat et ipsi Iudaei recte sentiunt, si septimum diem typum uitae aeternae fuisse constitutum, suis suffragiis confirmant. SOHAR in *Genes. fol. 3. 4. edit. Mantuan.* Hic est dies Sabbati: *Ille enim est figura terrae uiuentium, quod est saeculum futurum, mundus animarum, mundus consolationis.* MECHILTA fol. 63. 2. *Sanctificatio Sabbati in hoc mundo, fons est sanctificationis futuri mundi,* q. d. Pfalm. XCII. Canticum laudis in die Sabbati, *לְעוֹרֵם שְׁכוֹרֵי שַׁבָּת*. Nam aeternitas tota est Sabbatum. Plura uide apud SCHOETGENIUM, in *Horis Ebraicis*, p. 242. Testium nubem possem in scenam producere, qui mystica Sabbati omnia iam iam olim testantur obseruata inter Christianos. Nouerant enim, quietem sabbaticam, haud sine omine sublimioris otii, homini esse concessam. Ipsius Hipponensium Praefulis AVGVSTINI testimonio in primis confisi, lubenter illum audimus aientem in *Genes. Dicit probabiliter potest, obseruandum Iudaeis Sabbati fuisse praeceptum in umbra futuri, quae spiritualem requiem figuraret, quam Deus exemplo huius quietis suae, fidelibus bona opera facientibus arcana significatione pollicebatur.* Idem in epistola ad Ianuarium, *septimum creationis diem, sine uespere speculatus, requiem sine fine meditabatur.*

§. IX. Numerum *septenarium*, hic loci silentio praeterire non possum, qui in Diuini Codicis ubiuis obuius, eximia quadam se commendare sanctitate uidetur, quia Deus istam iam iam septimo

F

fan-

sanctificauit die. Nunc enim *perfectae quantitatis* cuiusdam, nunc *infinite*, testis euadit. Taceo hic septuaginta septimanas DANIELIS, c. IX, 25. proferam exempla aliquot significationis prioris illustriora. Iubet Deus Gen. VII, 2. *septena animalia munda* in arcam recipi, et Leuit. IV, 6. *septem uicibus de sanguine isto coram Iebouab dispergere*. Argentum etiam *septies repurgatum*, Psalm. XII, 7. nec non domus aedificata super *septem columnas*, Prou. IX, 1. consideratione omnino est digna, in quibus exemplis quasi *perfectio* ac *sufficienciae* quantitatem, numerus septenarius indicat ac commendat. Adeas quaeſo sanctissimam Apocalypſeos ſcholam, in qua IOANNES de fatiſ eccleſiae futuris, ſtudioſe uaticinatur. Hic enim, uti in aliis Scripturae oraculis, *septenarius numerus* pro *copioſo* ac *perfecto* ſaepe adhibetur: c. I, 4, 11. *septem eccleſiae particulares*, eccleſiae uniuerſaliſ gerunt perſonam; *septem candelabra*, u. 12. *septem ſpiritus*, u. 4. copioſam ac perfectam Spiritus Sancti gratiam, et V, 6. *septem oculi*, ſufficientem Dei de omnibus notitiam, abſque dubio innuunt. Huc quoque refero *septem millia* piorum tempore Eliae ſeruata, quae non incurrauerunt genu coram idolis, 1. Reg. XIX, 18. *Septem millibus* haud numerus indicatur determinatus, ſed *eccleſia ſanctorum* quaedam adhuc *integra* atque *perfecta* et *sufficiens*. Sicuti enim Apoc. XI, 13. *septem millia nomina occiſorum* pro *ingenti numero* recenſentur, ita et h. l. *septem millia ſeruatorum* nil aliud innuunt, quam magnam omnino adhuc piorum inter idololatras deliteſcentium ſuperſtitem copiam, qui Numini Veri cultum, curae cordique habuerunt. d) Addere hic lubet AVGVSTINI uerba, hac de re ita grauiter differentis: *Número ſeptenario* 1. *Sam. II. uniuerſae eccleſiae ſignificata eſt perfectio, propter quod et Ioannes ad ſeptem ſcri-*

- d) Septem millia iſta dicuntur in fontibus: כָּל-הַפֶּה אֲשֶׁר לֹא-נָשַׁק לְבֶעַל
Omne os, quod non oſculatum eſt (in) Baal. LXX. Viraliſ uerbum נָשַׁק
oſculari per προσκυνεῖν interpretatur. Innititur hic adorationis genus antiquo ritu. Homines adoraturi idolum, manu ori admota oſculum labiis imprimabant, idolum eminus ita deoſculantes. CAECILIUS ſimulacro Serapidis denotato, manu ori admouens, oſculum labiis impreſſit. Vid. M. Minucii Feliciſ Oſtavius cap. II. Idem tradit HIERONYMVS, qui adorant, inquit, ſolent deoſculari manum et capita ſubmittere. Lib. I. aduerſ. Ruſinum, c. V. Eandem gentium conſuetudinem ſectabantur Iudaei idololatrae, Baali ſimulacrum adorantes, cuius criminis ab HOSEA etiam c. XIII, 2. grauiter arguuntur.

scribit ecclesias, eo modo se ostendens, ad unius plenitudinem scribere. Et in Prouerbijs Salomonis, hoc antea praefigurans sapientia, aedificauit sibi domum et suffulit columnas septem. e) Septenarius numerus ad unitatem ecclesiae refertur, et ad quandam perfectionem mysticis uideretur apparere, ut septimus dies ad perfectionem totius creationis. Solet enim pro uniuersali poni. Euolue, si placet, Marth. XVIII, 22. ubi mea sententia nouo corroboratur exemplo. Rationem huius locutionis educit KIMCHI f) ex distributione dierum mundi per hebdomadas, septenario suo complexu omnia dimetientes.

SECTION VI.

DE

DE NVTV MYSTICO IN CIRCVMSTANTIIS
ET ACCIDENTALIBVS SABBATI.

§. I.

Alias quoque rationes mysticas Sabbato post lapsum superadditas esse, ire inficias haud possum. Non solum enim quietis aeternae figuram agit, sed in signum etiam uerae religionis, falsa insidijs diaboli obtrectatoris introducta, et liberationis ex Aegypti seruitijs, immo, in typum quietis sub Nouo Foedere, *peculiares Sabbati circumstantiae* transferunt. Neque supra uires, neque incongruum est, unam rem, duarum aut plurium rerum esse figuram, si modo *diuersus* quispiam *in re adsit respectus*, quo adumbratarum rerum repraesentatio nititur. Idem iam iam GLASSIUS *l.c. Lib. II. Tract. II. Sect. IV. Art. VII. can. VIII.* erudite exposuit. Magna sane hic obuia datur differentia, circa significatus Sabbati mysticos, quatenus ominentur quietem aeternam et caetera beneficia Sabbato adumbrata. Illa enim essentiam ingreditur Sabbati, ut ipsa ex Sabbato proscripita, Sabbati etiam natura ac ueritas collabefiat. Haec posteriora uero, non tam in ipsa Sabbati essentia, quam potius in eius circumstantiis delituerunt et progrediente oeconomia diuina, postea accesserunt ac cum caerimoniis desierunt.

§. II. Iam olim Praepotens Numen, cum inter peregrinantes Israëlitae singulari commoraretur praesentia, solenni mandato diem

F 2

fabba-

e) De Ciuitate Dei cap. IV.

f) in Schol. Ies. XLI, 1.

sabbaticum, signum inter שבת et Israëlitas, tanquam uerae religionis notam Exod. XXXI, 13. constituit. Qualis nota et in statu paradisiaco Sabbatum fuisset, quanquam non adfuisset falsa religio. Nam datur etiam cognitio boni, quamuis non sit existentia oppositi, scilicet mali. Deus h. l. non tam ipsum Sabbatum, quam potius continuam septimi diei celebrationem, alio quodam hebdomadis die restauratam, inter Israëlitas nunc diuino beneficio obseruandam, tesseram inter se et ueram ecclesiam constituit. Etenim Israëlitaе seruitiis Aegyptorum adhuc inferuientes, continuisque laboribus pressi, diem septimum celebrare non potuerunt. Hostibus uero eorum nunc submersis, ipsisque Israëlitis in libertatem uindicatis, in signum uerae religionis obseruatio Sabbati Israëlitis mire euadit. Sabbatum uerae religionis notam esse, etiam illud uatis Ieremiae, lamentando desolatae Iudaeae lessum facientis, indicat: *Hostes deriserunt Sabbata eius*, i. e. cultum ac religionem eorum. Thren. I, 7. Diebus enim Sabbati apparebat, hostesque cognouerant, quem Deum Iudaei, quaque reuerentia, uenerabantur, quamque religionem sectabantur, profitebantur, tuebantur.

§. III. *Signum memoriale* fuit Sabbatum, populi ex Aegyptorum seruitiis in libertatem uindicati. Deutr. V, 6, 15. Ezech. XX, 10, 12, 20. In his locis, Deus *dedisse* Israëlitis Sabbatum dicitur, ut sciant, se esse Dominum Deum illorum, istum scilicet Dominum, qui ipsos ex Aegypto eduxit. Non simpliciter dicitur, Deum iis tunc temporis dedisse diem septimum seu Sabbatum; sed Sabbatum disposuisse illis in signum educationis e seruitute. Distinguendum ergo *respectuum* ab *absoluto*. Memoria creationis et promissio aeternae quietis est communis ratio, quae ad omnes pertinet gentes; memoria autem seruitutis ademptae accessit in *restoratione* Sabbati, et ad solos Ebraeos spectat. In Aegypto enim tam fordida fuit Israëlitarum conditio, ut ab Aegyptiis, sub coronam, ut aiunt, missi, propter continuam seruitutis duritiem, continuos iunctosque labores, quibus ne quidem die septimo erant exempti, feriari, Sabbatumque celebrare in Aegypto CCCC. annos, Act. VII, 6. *a)* non potuerint. Quare prae-

a) Hicce locus multis interpretibus crucem figere solet, cum hic tantum CCCC. anni numerantur; Exod. XII, 40. autem CCCXXX. anni habitationis Israë-

praecepit Deus Israëlitis, pace blandae quietis alumna, nunc perfruentibus, ut laqueis iugi solutis immo manu diuina abruptis, non propriis solum corporibus, quietem quouis die septimo largirentur; sed feruis quoque suis, feriandi ueniam beneuole concederent, et in sabbatica illa quiete degentes, libertatem a Deo restitutam in memoriam renocarent, celebrarent, grata mente recolerent. Merito hic loci omnino quaeritur: quomodo Deus Sabbatum disposuisset, ut esset *signum liberationis* ex Aegypto? Fundamentum signi omnino adesse debet in Sabbato, si ipso, liberatio Israëlis designatur. In essentialibus, scilicet in quiete et cultu sabbatico hoc fundamentum delitescere nequit, neque in die a creatione praecise septimo, cum haec omnia, republica Iudaica longe priora existierint, nullumque liberationis signum esse queant. In circumstantiis itaque Sabbati inuestigandum erit fundamentum signi, quo commode ad signatum refertur. Afferere hic non dubito, Sabbatum Iudaeorum, non incidisse in diem a creatione praecise septimum, sed in illum potius diem, qui ab egressu Israëliitarum ex Aegypto septimum erat, isque ideo a Deo ad Sabbatum fuit constitutus, ut populus pereximium liberationis beneficium Sabbatis sedulo meditaretur. Deutr. V, 15. dicitur: *quia seruus fuisti in Aegypto, et Deus eduxit te manu forti, על-ידי, ideo praecepit tibi Deus, לַעֲשׂוֹת אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת ad celebrandum diem huius Sabbati.* Non solum η demonstratiuum; sed etiam uox: *ideo*, et phrasis: *dies huius Sabbati*, innuit determinationem peculiaris diei, ad Sabbata facienda, quae a liberatione Israëlitis dependebat. Huic expositioni egregie suffragatur locus Exod. XVI, 23, 29. ubi post egressum ex Aegypto restituitur Sabbati obseruatio, et in textu authentico dicitur: *Deum dedisse Israëlitis הַשַּׁבָּת hoc Sabbatum.* η demonstratiuum innuit illum diem, quem Deus dederat Israëlitis ad celebrandum Sabbatum, iam olim quidem a creatione institutum, nunc uero iterum solenne restitutum. Non potest probari Deum ipsum Sabbatum Israëlitis dedisse

F 3

diffe

Israëliitarum in Aegypto recensentur. In locis Gen. XV, 13. Act. VII, 6. attendendum est ad uerba *affligent eos*, quae Exod. XII. non inueniuntur. Distinguiamus ergo hic annos *habitationis* in Aegypto, ab annis *seruitutis*. CCCCXXX. annos habitauerunt Israëlitae in Aegypto Exod. XII. CCCC. annos autem seruiebant tantum, Act. VII. Nam uiuo Iosepho, triginta annos pace fruebantur.

diffe hic loci, quia Sabbati praeceptum non ignorabant in Aegypto. Necessè ergo est, ut intelligatur nouus in hebdomade dies ad Sabbatum celebrandum destinatus, qui incidat in diem ab egressu Israëlitis ex Aegypto septimum. Talem diem uersio LXX uiralis eleganter exprimit: κύριος ἔδωκεν ὑμῖν σάββατα τὴν ἡμέραν ταύτην. Caetera quoque assentiuntur. Nam ideo promittit Deus dare isto die cibum, quia constituisset illum ad Sabbatum. Accedit et hoc, quod Paschatos solemnitàs semper inciderint in diem Iudaeorum sabbaticum, Io. XIX, 31. ubi dies Paschatos κατ' ἐξοχὴν uocatur: μεγάλη ἡμέρα τῶν σαββάτων. Pascha autem celebrabatur in memoriam ultimae in Aegypto noctis cruentae, quae egressum ex Aegypto proxime antecessit. Paschate igitur in illud tempus, quo Israël ex Aegypto statim educebatur, incidente, sequitur, ut Sabbatum etiam in diem ab egressu septimum inciderit, quia Paschatis celebratio Sabbato quotannis semper coepit, et dies a Paschatis die primo septimus, iterum fuit sabbaticus et sic porro. Immo, si forte acciderit, ut propter annorum dies intercalares, Pascha in uicinum Sabbato diem uel alium hebdomadis inciderit, statutum est a Synedrio magno, ut in sequentem sabbaticum transponeretur Pascha, teste IONSTONIO loco cit. Parum proficiet, si quis existimet, dedisse Sabbatum, per reddidisse. Exod. XVI, 29. Ez. XX, 12. posse exponi. Nam Iudaei in Aegypto haud ignorarunt Sabbati praeceptum, sed illud a Patriarchis omnino acceperant, quamuis propter continua seruitia illud obseruare haud potuerint. Neque Deus Sabbatum constituere rite potuisset *signum liberationis* et *eductionis ex seruitute*; nisi diem ab egressu ex Aegypto septimum ad Sabbata faciendā sapienter disposuisset. Ipsi enim Sabbato et liberationi ex Aegypto nulla intercedit ac respondet *correlatio*, quae tamen inter *signum* et *signatum*, esse omnino debet, quia signum potentiae cognoscendi signatum repraeientat. Quando uero Sabbatum in desertis, in diem ab egressu septimum translatum fuisse dicitur, tunc habebis fundamentum seu *relationem* signi ad signatum. Signatum est liberatio ex seruitute; signum uero *rememoratiuum*, dies a liberatione septimus. Idem quoque Rabbīnorum testimoniis stabiliri potest. Scriptores enim Talmudicī et in primis MAIMONIDES b) tra-

b) Vid. LIGHTFOOT in *Horis Ebraeo-Talmudicis* et celeberrimus DEYLINGIUS in *Dissert. de Poculo Benedictionis Iudaico*.

tradunt, Patrem familias, poculo benedictionis sumto, nocte sabbatica beneficium liberationis ex Aegypto coram domesticis commemorantem, gratias egisse Deo, quod Israëlem ex Aegypto eduxerit, et ad illustris beneficii memoriam praesentem diem disposuerit. Erat praeterea dies Iudaeorum sabbaticus tessera ac nota, qua a caeteris gentibus Israëlitae distinguebantur. Ez. XX, 20. Gentibus autem diem a creatione septimum adhuc colentibus, quod per traditiones nepotum Noachi non statim oblitteratas, ad gentes peruenerat, testibus SYRBIO, in *Dissertatione de Sabbato gentili*, aequae ac aliis, c) necesse fuit, ut Praepotens Numen in alium diem, post liberationem ex Aegypto, Sabbatum transferret, quo Sabbatum genuina esset tessera, Iudaeos uere a gentibus distinguens. Sabbatum enim non potuisset fieri eiusmodi nota, si gentes cum Iudaeis eundem coluissent diem septimum. Multum sane huic expositioni adderetur ponderis, si Annalium et Fastorum monumenta existerent, quibus posset confirmari, Iudaeorum sabbaticum diem fuisse ab egressu ex Aegypto septimum. Tot autem saeculorum moles, tot temporum iniuriae, tot dubiorum in Chronologia et incertitudinis lites, omne studium defatigant ac paene supprimunt. Memoria enim antiquae aetatis obscuritate uexatur, uix annos circa Mosem menses aut hebdomadas determinabis. Optime de orbe litterario merebitur, qui operam nauaret, hebdomadas a mundo condito usque ad Mosem numerare, sed dubito, an quispiam tantum conficiat, cum tot sint sententiarum de annis mundi eorumque computatione diuortia. Inopportune autem reminiscencia liberationis Aegyptiacae et consideratio Sabbati, *signum* inter Deum et Israëlitae *sacramentale* in Caluinianorum scholis, duce SPANNHEMIO d) appellatur. Mera enim tantum fuit *χθόνια* et relatio, inter restaurati Sabbati diem et liberationem populi. Caluinianorum haec appellatio domesticis innititur erroribus, dum Sa-
cra-

c) CLEMENS ALEXANDRINVS *Lib. V. σημειώτ. fol. 600.* et IOSEPHVS *Lib. II.* contra APPIONEM, de SOLONE, PLATONE, HESIODO, HOMERO, etc. dicunt, quod septimum diem tanquam sacrum suis celebrarint carminibus. CLAUDIUS SALMASIUS ex Chronologicis GEORGII SINCELLI obseruauit, quod antiquissimae gentes, priusquam ratio computandi per annos et menses inuenta esset, temporum spatia per septimanas distinxerint. Plura uide apud RIVETVM *Comment. in Genesim Exercit. XIII.*

d) *In Dubiis Euangelicis T. III. Dub. CXIV.*

cramenta apud istos in nuda euadunt signa, cum tamen sint efficacia organa, seu media, per quae Deus gratiam suam offert, oblatam credentibus confert, fidem producit, productam conseruat, conseruatam confirmat, confirmatam remuneratur, eaque ad salutem aeternam operatur. Dissidentes hic ineptias cum HERMANNO WITSIO in *Oeconom. Foed. Lib. I. Cap. VI.* et CLOPPENBURGIO in *Syntagm. Select. Exercit.* nectere et complicare uidentur, qui Paradiso et arbori uitae in primis rationem sacramentalem tribuunt. Vtrique enim Sacramenta statuunt ante Sacramenta seu ante lapsum, cum tamen sint euangelii post lapsum manifestati sigilla et appendices. Iudaeorum Sabbatum fuit tantum signum *indicatum* gratiae praesentis et praeteritae. Si uero Sacramentum fuisset, gratiam euangelicam omnino debuisset conferre ac obsignare, ut Sacramenti munere perfungeretur. Sabbatum autem contulisse gratiam euangelicam et exhibuisse ex Sacro Codice nullibi sane probabitur.

§. IV. Appellatur quoque Sabbatum, *umbra futurorum* seu Noui Foederis, Coloss. II, 16, 17. Sabbatum enim Iudaeorum typus fuit spiritualis liberationis a mortis et peccati seruitutis. Hicce autem typus Sabbato non est essentialis, ut aeternae quietis repraesentatio, alias Sabbato ante lapsum uel ante Mosem conueniret; sed tantum circumstantiis Sabbati, Sabbatoque in primis Iudaico innititur. Quatenus enim dies Sabbati ab egressu ex Aegypto septimus cum solenni restauratione cultus sabbatici circumuestitus est; eatenus erat signum eximii liberationis beneficii; eatenus caerimoniis adnumeratur et liberationem futuram fidelium per Christum ex Aegypto spirituali, diaboli mortis et peccati potestate, egregie adumbrabat Zach. IX, II. EC. XXXII, 18. PAVLVS τὰ σαββατα *umbras* adpellat *Futurorum*. Non naturalem, sed artificialem et pictoriam intelligimus umbram. Pictores enim, prius *σκιὰ* et umbratili quadam delineatione praemissa, post, uiuis quasi coloribus imaginem absoluunt, umbra et delineatione prima tunc euanescente. Patet haec explicatio umbrae ex oppositione *σκιὰς* et *εἶκόνος*, Ebr. X, 1. Liberatio itaque Aegyptiaca, Sabbato Iudaico repetita ac recordando designata, fuit umbra ac delineatio spiritualis liberationis N. T. haecque illius *εἰκὼν* seu imago erat. Messias enim restituit istam quietem, cuius iacturam homo per lapsum fecerat. Ecce eximiam oeconomiae diuiniae indolem! Exosculor hic merito sapientiam diuinam et religiose admiror. Nul-

Nullum, crede mihi, in V. T. publicum habebis beneficium, Numine Israëlī adfecto suppetias serio ferente, in quo non mysticum quoddam sublimioris gratiae ac fauoris existat uestigium. Nolo Dauidis Goliathum caedentis uictoriam copiose interpretari, cum cantor diuinus Psalm. IX. illustre istud factum, mystice iam iam exposuit. e) Barbari enim hostis, sacra diuina obtrectantis, diabolus fidelium ac Dei obtrectator, personam induit. Victor autem Dauides, uerum Israëlī redemptorem eleganter adumbrat. Praefens quod eoluimus beneficium, uindictio Israëlī e seruitute in libertatem ministerio Mosis, multa admiratione omnino est digna. Mentibus enim nostris sistit spiritualis liberationis beneficium, quod noua illa circumstantia Sabbato in desertis superaddita, fidelibus V. T. Deus benigne pollicebatur. Cuncta sane, quae ecclesiae Israëlīticae

G in

e) Dauides non sine diuino nutu ac omine, Barbarum aggressus, adiutore et speculatore Deo, cum hoste, animo strenuo decernit. Relicto enim in pascuo grege, lupum mordacem, castra piorum maledicendo inuadentem, sine telo ac ferro, funda petit, ut, uulnere maledicentissimo capiti inflicto, humi prostratus ceciderit. Futuram hic Christi boni Pastoris, cum lupo infernali pugnam et uictoriam, Israëlitis ostendit, solennique cantico, publice suos hac uictoria solatur. Eundem typum hic nobis titulus Psalms IX. aperit: **לְמַנְיָחַ עַל־מוֹת לְבֵן מְזֻמֹּר.** Hic non agi de morte filii, sed magni cuiusdam hostis, indicant u. 3, 5, 6. et in fine Psalms, precando uaticinatur Dauides, tali modo futuros ecclesiae hostes iri proligatum u. 19, 20, 21. Hostis, quem Dauides prosternit, dicitur **אִישׁ הַבְּנִים** u. 7. Emphaticum **ה** innuit aduersarium singularem, id quod commode cadit in Goliathum. **בֵּן** h. l. minime notat filium; sed *inter* uel *medietatem*. Est enim pro **בֵּן**, ut **מוֹת לְבֵן** sit *mors uiri medietatum*, quo alludatur ad I. Sam. XVII, 4, 23. ubi Goliathus adpellatur **אִישׁ הַבְּנִים**, *uir medietatum*, intermedium scilicet interponens se inter duo castra, duello pugnam transacturus. Vel, *uir duorum*, seu, qui inter duos, h. e. duellator, cin **צְוֵי־רָאֵפְפֶר**. R. KIMCHI: Propterea, quod quotidie exiret, inter duos exercitus, uocatur **אִישׁ הַבְּנִים**. Chaldaeus titulum Psalms ita uertit: **לְשִׁבְחָתָא עַל מִיתוּתָא דְנִבְרָא דִּי נִפְק מִבֵּינֵי מְשֻׁרְתָא וַיִּשְׁבַּחְתָּא לְדָוִד.** Ad canendum super mortem uiri, qui exierat de inter castra, canticum Dauidis. Syrus autem manifeste titulum Psalms et sic ipsum Psalmum exponit de Christo, si inquit: *Dauidis. De Christo soliam ac regnum suscipiente, hostemque profligante.*

in Aegypto contigerunt, a Deo ita fuere temperata, ut fata eius in Aegypto, spiritualis ecclesiae N. T. beneficia ac faciem eleganter prae-figurarent. Aegyptii carnifices, sunt diabolus atque reatus peccati; iugum feruitutis, peccatum originis, e quo actualia laboriosae molestiae instar pullulant; Moses liberator, est Christus auctor et restitutor salutis; Opus huius spiritualis liberationis completum est resurrectione Christi, qua omnes fideles, e potestate peccati simul fuerunt egressi; dies ab egressu Christi e sepulcro septimus, nobis est sabbaticus, uti Iudaeis die ab egressu Aegypti septimo Sabbatum fuerat. Permulcebat Deus animos fidelium Veteris Testamenti quouis Sabbato, spe expectandae spiritualis liberationis, ut omni cogitatione in futurum hoc beneficium eiusque auctorem, liberatione Israëliitarum admoniti ferrentur. Haec liberatio fidelibus eximiam quietem fuit largita. Caeremoniis enim, quibus ecclesia V. Test. difficilium instar laborum defatigabatur, per aduentum seminis benedicti remotis, gemebundae ecclesiae lacrumae ac desideria exaudiebantur, ut libertatem nacta, neque amplius infidiis peccati afflicta, sub iugo caerimoniarum haud desudaret, sed uera eaque eximia frueretur quiete.

§. V. Quamuis autem hae posteriores mysticae Sabbati rationes, sacro Numinis adflatu et iussu innitantur; nihilo tamen secius Sabbato tantum sunt Accidentales, non Essentiales. In consecratione enim diei septimi perinde ac sabbatici non fuerunt intentae, ut aeterna quies, quia homo adhuc integer nulli feruitutis periculo ac caerimoniarum iugo expositus esse potuit. Ad ea namque, quae post et ob deplorandum hominis lapsum demum consecuta fuerunt, non datur respectus in istis, quae ante lapsum fuerunt diuinitus disposita; nisi Deum auctorem lapsus aestimare uelis, ut mystica illa liberationis significatio sabbatica ante lapsum intenta, post eum demum in effectum daretur. Accidentales ergo caetera Sabbati omina mystica ac nutus fuerunt, quos post lapsum demum Sabbatum per nouas circumstantias fuit adeptum. Quodsi Sabbato essent essentiales, non exoleuisset eorum umbra; sed stante adhuc Sabbato, quoque ualere aequae ac magni aestimarentur.

§. VI. Tales sane sunt accidentales Sabbati respectus mystici, qualem in Iride, post exitiosas diluuii undas ac deuastationem deprehendis. Iris quidem iam ante diluuiam mundi submerisionem fuit

fuit atque apparuit, multis licet in alienam abeuntibus sententiam, a quorum partibus, B LUTHERVS, f) BRENTIVS, e Pontificiis ALCVINVS et GLOSSA ORDINARIA, in primis stare uidentur; sed mystica Iridis ratio, post diluuium demum coepit et ipsi a Deo est superaddita, postquam fluctibus hausti misere perirent homines, ut signum esset gratiae et promissionis diuinae, non amplius rura undis ac fluctibus submersurae. Iris est signum gratiae diuinae, non qua suam essentiam, sed quatenus ipsi noua circumstantia post diluuium adhaesit. In conspectum enim prodibat Iris diluuiio cessante et Solis reditum, coelos serenos ac a praegnantibus nubibus liberatos ominabatur ac uere statim adnunciabat. Hac noua Iridis circumstantia usus Deus, disposuit eam, ut uoluntatem diuinam de terra non amplius submergenda aquis, designaret. Non poterat esse signum gratiae, quatenus est creatura, quia erat ante diluuium, si non actu, in suis tamen causis; sed quatenus Iris est nouis circumuestita circumstantiis post diluuium, eatenus habet relationem ad gratiam Dei, ut signum ad signatum. g) Idem de posterioribus Sabbati mysticis nutibus sentire licet. Sabbatum enim iam iam existit, priusquam in signum educationis ex seruitute Aegyptiaca, et typus quietis spiritualis in N. Test. euasit, Sabbatum hoc posteriori uestitu mystico circumdatum naturam Pignoris induit, quod saepe existit ante Oppignorationem, quamuis nondum sub relatione illa foederali ac pignoratitia, quae noua addita circumstantia nititur. Ita signum etiam seu res, quae signat, saepius ante existit, priusquam ad suum signatum refertur.

§. VII. Collapsa nunc Iudaeorum republica, sublatis eorum sacris ac caerimoniis, impletaque promissione quietis sub N. Test. hae Sabbati posteriores rationes mysticae fuerunt sublatae et in Sabbatho non amplius reperiuntur. Memoria quidem beneficii resurrectionis, Christianorum Sabbatho recolitur; sed iste nutus mysticus

G 2

et

f) In Genes. p. 114.

g) Erudite CHRISTIANVS CHEMNITIVS Iridem considerat ac distinguit, uel ratione *essentiae* suae, uel ratione *additi noui officii et uerbi diuini*. Priori modo dicitur ante diluuium fuisse; posteriori autem modo post diluuium fuit instituta, ut testis et signum diuini foederis. in *Quaest. in Genes. c. IX. qu. III.* Pulchre de coloribus eius scribit LUTHERVS l. c. *Colorum ratio a Deo sic ordinata est, ut non solum aqueus color esset memoria praeteritae irae; sed etiam igneus nobis pingeret futurum iudicium.*

et Rememoratiuus, non tam in ipso Sabbato, sed in eius circumstantia, scilicet in die a resurrectione Christi septimo ad Sabbatum constituto delitescit ac innititur. Iste autem respectus typicus, quo scilicet quies aeterna nobis praefiguratur Sabbato, adhuc ipsi essentialis est, cum memoria creationis, et non prius, quam mundo destructo cessabit. Utinam uero omnes Christiani Sabbata celebrantes, illustrem Sabbati antitypum, mysticaque eius omina studiosè meditentur, et Numinis exequerentur uoluntatem, quod eam ob causam diem septimum sanctificauit, ut creationis non solum memoria renouaretur; sed in primis etiam, ut singuli de Sabbato illo aeterno, ad quod humanitas a Deo condebatur, pie admonerentur. At proh dolor! Plerique diuersum ac contrarium et doctrina et uita expriment. Quippe ferias et otium agere nouerunt etiam ii, qui a Christo, omnique pietate sunt alienissimi. Quemadmodum uidemus totum illud examen et otiosam ac mollem turbam religiosorum nostrorum, qui quotidie in templis commorantes cantillant, boant, uociferantur; sed nullum sanctificant stentorea uociferatione et lupino suo ululatu Sabbatum. Ministrorum ecclesiae est, quos in uinea Christi strenuas agere oportet uigilias, rùde uulgus studiosè docere crebrisque admonitionibus sollicitare, ne Sabbatum celebraturi homines, mysticum Sabbati respectum obliuione obliterent; sed omni cogitatione die septimo in Sabbati antitypum ferantur. Inficias nemo ibit, hancce mystici Sabbati meditationem, esse dulce miseriarum temperamentum, in calamitate dolorum emollimentum, in morte ingens solatium. Cum enim a mundo transibimus ad coelestium ciuium contubernia, non relinquimus, si qua commoda mundus habet, sed leuiora cum potioribus commutamus. Quis non oppido lubens argentum auro, silicem gemma commutauerit? Marcescit hic corpus, sed faginatur animus. Marcescit nitor cutis, sed enitescit decus animi. Si per caetera eodem modo cucurreris, intelliges nihil uel falsi boni relinqui mundo, quod non longe praestantiore compendio in Sabbato coelesti compensetur. Etiam atque etiam memineris oportet, nil aliud esse uitam mortalium, qui omnes rebellis peccati cicatrice stigmosi euaserunt, nisi perpetuam quandam militiam, teste Iobo, milite tum longe exercitatissimo tum inuictissimo; nimisque falli, uulgus hominum, quorum animos, mundus hic praestigiator blandissimis ludibriis tenet occupatos, qui perinde ac si iam

debel-

debellatum sit, intempestiuas agunt ferias, neque prorsus aliter, quam in certissima pace, mirum quanta uiuant securitate, quamque otiosi, in utramque dormiant aurem, cum sine fine tot ferratis uitiorum copis oppugnemur, tot captemur artibus, tot appetamur insidiis. Tum a dextra laeuaque, a fronte pariter atque a tergo, mundus hic nos oppugnat, qui Christo quietis beatae auctori cum infesta tunc inuisus. Lubricus ille anguis primus, quietis nostrae proditor, nunc in uirenti gramine concolor abditus, nunc in latibulis suis delitescens, centenis contortus uoluminibus, non desinit calcaneis nostris insidiari. Quoquo uersum uerteris oculos, ingens turba miseriarum obuiam ueniet. Qui mundo militant, primum quam multos annos anhelant? sudant? tumultuantur? Deinde pro quam caducis nihilique rebus, postremo quam ancipiti spe, ut penatibus expulsi, saepe dolores subeant. Miseri in hoc altius tolluntur, ut decendant altius. Ipsi enim ut uictimae ad supplicium saginantur, ut hostiae ad poenam coronantur. Absque spe otii aeterni, quae potest esse solida ac tranquilla felicitas, antequam tenetur, elabitur. Rex es? tam times, quam timeris, et quamlibet sis multo comitatu stipatus, ad periculum tamen solus es. Fascibus et purpuris gloriaris? uanus error hominis et inanis reuerentia dignitatis, fulgere purpura, mente turbari. Diues es? sed fortunae male creditur, et magno uiatico, breuis uitae uia non instruitur, sed oneratur. Nullus enim est miseriarum finis, ut quo uiuitur diutius, hoc uiuatur molestius. Fortuna plerumque sequitur fugientes, fugit sequentes, otiaque nostra perpetua negotia esse omnino uidentur. Beatorum autem uita sabbatico die mystice adumbrata, hominem solatur, solatioque peruolupi, promissio aeternae quietis animum demulcet, ut missis huius mundi deliciis, patientia occallescat Christianus et sub calamitatum ac angustiarum doloribus mortem et praemia futura tranquille praestoleatur. Augustae enim beatorum sedes, cultu sunt insignies et doribus opulentae, dant morbis medelam, spem adflicis, opem miseris, leuamentum laboribus, cautelam periculis, solatium morti. Mors enim molestis mortalitatis laboribus imponit terminos; mors sublimioris quietis aduentum ominatur; morte ad immortalia Sabbati otia transimus, demigramus, euehimur. Primi Christiani hac expectatione confisi, Sabbato saepius totum corpus uri, cremari sine ullis euulsiuibus pertulerunt, cruces et tormenta, feras, omnes suppliciorum

terrículas, tranquilla doloris patientia illudebant. Nemo sane sine ratione poenam aut tormenta subit, quum possit euitare, nisi praestantioris praemii spe concitatus. Sciebant Deum non adnectere ipsis arescentem coronam, sed aeternis floribus uiuidam. Sciebant, turbidam suam uitam, cum aeterno otio commutari, et modesti Dei liberalitate; securi spe futurae felicitatis, quouis Sabbato animabantur. Beati enim resurgimus et futurae quietis contemplatione iam uiuimus. Idem fortasse istis Iudaeis solatio fuit, qui die sabbatico oppugnati, hostibus aggressoribus haud resistere. Etsi sententiae, quae die sabbatico defensionem uitae prohibet, haud patrociner; uix ac ne uix quidem ceruices ac capita strictis militum ensibus, nullibi renitentes tranquille porrexissent; nisi in hoc horrido fragis cruore quietis coelestis promissione fuissent animati certoque persuasi, Sabbathum istud, quo caedebantur, sibi fore transitum, ad Sabbata, ad otia aeterna, quibus praesens periculum sublimiori quiete multoties compensetur. Ibi enim nullus belli tumultus fideles terret ac turbat; nulli armorum strepitus personant, sed colitur pax immortalis ac perfecta tranquillitas.

SECTIO VII.

DE

DIE CHRISTIANORVM SABBATICO.

§. I.

Iure meritoque olim dies Iudaeorum sabbaticus ab Aegyptiaca liberatione numeratus, ecclesiae Apostolicae auctoritate commutabatur. Adumbrat enim spiritualis liberationis otia, morte Christique resurrectione acquisita et absoluta. Inde primi Christiani, signo ac omine huius beneficii dimisso, ipso nunc praesente beneficio ac otio perfruebantur, ne umbrae ac signi nimium tenaces, ipsius beneficii signo designati ac beneuole promissi, facerent iacturam. Quod si dies, quo Israël ex Aegypto liber egreditur, tantus erat, ut in ipso memoriam, ab ipso hebdomas Sabbathumque numeraretur; eo magis ille dies in Sabbathum nobis euasit, quo Messias et per eum omnes homines, e faucibus mortis liberi egrediuntur. Ut itaque libertate, qua, largiente Christo, gaudebant, fideles uterentur, intolerabili caerimonia-

moniarum iugo ceruicem haud porrigentes, constituerunt diem dominicum a resurrectione Victoris nostri septimum, ad sacra et mysteria facienda, ne eximium liberationis beneficium obliuione sordescat. Vestigia sane omnino dantur in diuini Codice, quae ante dictis conuenienter annunt. Ipse IOANNES iam fecit *Ἡμέρας Κυριακῆς* mentionem, in sancta Apocalypseos schola, c. I, 10. Dominicae dies resurrectioni Domini suos debet natales. Verba Apostoli *κατὰ ἡγρὸν* Syrus interpres uertit. *Ἡμέρα* enim *Κυριακῆ* ipsi est, **כַּדְּבָרִים**

Dies Dominica. Dicitur autem hic dies fuit Dominicus, non solum propter *resurgentem*, sed etiam *apparentem* eo die Dominum. Magna enim Apostoli exultabant laetitia, gaudioque permulcebantur peruolupi, nunciis resurrectionis apparitionem Domini adnunciantibus. Postea quoque eodem die Christus nonnullis uicibus se uidentium dedit Apostolis. Ioann. XX, 19. Adparuit discipulis talis, ut fuerat, agnoscendum se uidentibus praebuit simul iunctis, et substantiae corporalis firmitate conspicuus, ad dies quadraginta remotus, tunc in coelum circumfusa nube sublatus, ut hominem quem dilexit, quem induit, quem a morte protexit, ad patrem uictor imponeret. Christum Apostoli non amplius Magistrum, sed *κατ' ἕξοχὴν* *Dominum*, forma serui et exinanitionis iterum deposita, post resurrectionem adpellitarunt. Ipsum enim Dominum salutant, qui summo rerum nunc potiebatur dominio. Ioann. XX, 18, 25, 28. Apoc. I, 8. Accedit denique miraculosa donarum Spiritus Sanctus hoc die effusio. Act. II. Apostoli enim hunc diem, quo coelesti animabantur sapientia, orando consumebant, eumque, preces ad Deum supplices fundentes, Sabbati instar sanctificauerunt. Alia etiam loca Act. XX, 7. 1. Cor. XVI, 2. a nonnullis ut diei Dominicae sanctificatae testimonia in scenam producantur, sed robore argumenti haud demonstrato. Aliquid lucis omnino adferunt, recte si exponuntur. In fontibus graecis ita recensentur: *Ἐν τῇ μίᾳ τῶν σαββάτων*, in *prima hebdomadis die*. Hebdomas h. l. *σαββάτα* adpellatur et *μία*, *primum* eius diem innuit. Syrus interpres transtulit: **כַּדְּבָרִים** *et in die, qui (unus) primus in hebdomade.* *Mia* pro *πρώτη* saepius inuenitur in Codice sacro. Ioann. XX, 1. collat. Marc. XVI, 9. Ebraeis etiam haec dicendi ratio est maxime familiaris. **אָרְבָּעָה** enim apud ipsos non solum *unum*, sed et *primum* significat: e. g. Primus dies creationis

tionis, in comparatione secundi, tertii, etc. adpellatur אָרְרָה
 Gen. I, 9. בְּשֵׁנַת הָרָה in anno primo, Efr. V, 13. אָרְרָה per Aphaeresin pro
 אָרְרָה ponitur Dan. II, 31. Ez. XXXIII, 30. Conueniebant Christiani
 die primo hebdomadis, qui est dies Solis, frangere panem, i. e.
 sacra coena uti, quam primi Christiani die Dominico, qui ipsis in
 Sabbatum cefferat, tantum administrabant. 1. Cor. XVI, 2. κατὰ
 μίαν σαββάτων. Syrus: כְּכֹל מַעֲבָדֵי כְּכֹל in omni primo (scil.
 die) in hebdomade. Apostoli die Solis opera sabbatica peragunt. Prae-
 cipua uero opera sabbatica sunt opera pietatis et caritatis. De ope-
 ribus pietatis, inter quae eminent praedicatio uerbi diuini, testatur
 LUCAS Act. XX. Ex quo loco nimis manifestum est, christianos die
 Solis sacros egisse conuentus, et uerbum diuinum audiuisse, quod
 PAVLVS eo die praedicauit. Inter opera caritatis primum locum ob-
 tinent elemosynae, harum collectio et apud Iudaeos die sabbatico est
 facta. a) Mentio fit 1. Cor. XV. Eleemosynarum, quas Iudaei et primi
 Christiani diebus sabbaticis colligebant et distribuebant, ut inde collige-
 re liceat, ipsis diem Solis seu primum in hebdomade tunc fuisse sabbat-
 icum. Sabbatum, cuius ibi mentio fit, inter gentes conuersas fuit
 celebratum, inde rite subsumo, diem Dominicum fuisse, quia Apo-
 stoli haudquaquam gentes caerimoniis onerabant. Iudaeis quidem
 ex libertate Christiana indulgebatur Sabbatum Iudaicum, celebrabant
 tamen simul diem Dominicum Iudaei credentes cum caeteris Chri-
 stianis. Nolebant Apostoli genti Iudaeorum paternarum traditionum
 tenacissimae esse offensionem, caerimoniis subito sublatis; sed Mosen
 caerimoniarum Magistrum cum honore sepelire. Synagoga enim us-
 que ad Christum uixit, Christo moriente mortua est, utque ad ex-
 cidium urbis honeste habita, cum ipsis urbis cineribus, destructo
 templo ac hostiis deficientibus, sepulta. Patres ipsi multa dexteritate
 insignes, idem de mutatione Sabbati Iudaici et die Dominica, una-
 nimi consensu testantur. IGNATIVS, IOANNIS discipulus, saeculo I.
 et circa auspicia II. inclaruit. Hic apostolicarum constitutionum
 adhuc memor, inquit: *Nos sabbatizemus non more Iudaico, ueluti
 otio gaudentes, sed pro Sabbato omnis Φιλόχρηστος Dominicum celebret
 diem, diem resurrectioni Dominicae consecratum, reginam et princi-
 pem*

a) Vid. HOTTINGERVS in *Primit. Heidegg.* p. 324.

pem omnium dierum. b) IVSTINVS MARTYR saeculo II. *A Christo Apostolos accepisse huius diei celebritatem,* affirmat, c) ATHANASIO d) saeculo IV. idem testante. Nec non AVGVSTINVS confirmat, *bunc ipsum diem ab Apostolis servatam institutam ac commendatam fuisse.* e) Idem Hipponensium Praesul: *Domini resuscitatio,* inquit, *consecrauit nobis diem Dominicum, qui Dominicus uocatur, quia eo die Dominus resurrexit.* Serm. XV. de uerbis Apostoli. Huic CHRYSOSTOMVS etiam assentitur, aiens: *dicta est haec dies, dies panis et lucis, quia in eo nouimus panem resurrectionis coelestis, in quo fugerunt mentis tenebrae.* f) Symbola religionis g) quidem *Diem Dominicum* ab Ecclesia ordinatam esse pronunciant, ut inde nonnullis dies Dominicus constitutio ecclesiastica audiat; non uero iam iam plantatam, sed Apostolicam intelligunt ecclesiam, quae tanta auctoritate omnino polluit.

§. II. Operae pretium erit, rationes ponderare, quas ob primi Christiani, Sabbatum Iudaicum abrogare et in alium diem transferre potuerunt. Iam iam olim in primaeva ecclesia haec disputata commemorantur, cum propter Iudaeos, a Iesu Nazaraeno legem solutam criminantes, tum propter Sabbatarios Iudaeorum Sabbatum Christianis quoque necessario obseruandum docentes, indeque duo Sabbata, Iudaicum et Christianum, in hebdomade celebranda censentes. Inclaruerunt inter eos Ebionitae, Cerinthiani, Apollinaristae, EPIPHANIO et EVSEBIO testibus. h) Iisdem etiam ueteres nonnulli Christiani, praesertim in Oriente suffragantur, Sabbatum et

H
diem

-
- b) Epist. III. ad Magnesios.
 c) In Apolog. II. ad Antonium, Imperatorem.
 d) In Sermonibus de Semente p. 721.
 e) Sermone. CCLI. de Tempore et Lib. XX. de Ciuitate Dei c. XXX.
 f) Homil. V. de Resurrectione. De Patrum consensu in his uis. CALVÖR. in Ritual. Eccles. P. II. p. 234. seq.
 g) Augustana Confessio art. ult. p. 42. 43. nec non Apologia eiusdem p. 152. Notetur, cum Ecclesiae auctoritas in Symbolis nominatur, Apostolica Ecclesia non excluditur, sed a Beatis Confessoribus intelligitur, quia ab ista, Ecclesia dependet. Idem iam monuit DANNHAEVERVS in Collegio Decalog. p. 530. et KROMAYERVS in Commentario in August. Confessionem p. 430.
 h) EPIPHANIVS Haeres. XXX. NICEPHORVS Hist. Eccles. Lib. III. c. XIII. EVSEBIVS Lib. III. Hist. Eccl. c. XXI.

diem Dominicum una sanctificantes, id quod SOCRATES memoriae prodidit. *i)* Constitutiones Pseudo-Apostolicae etiam mandant, *ut festa sint cuiusque septimanae, Sabbatum et dies Dominica.* *k)* Immo GREGORIUS NYSSENSUS grauer eos castigat, qui Sabbato Iudaico non patrocinantur; *Quibus, inquit, oculis diem Dominicum intueris, qui despicias es Sabbatum? an nescis, hos duo dies, Dominicum et Sabbatum germanos esse, et si in alterum iniurius sis, te in alterum quoque impingere.* *l)* Hisce insidiis libertati Christianae structis ipse iam CONSTANTINUS, Imperator, obicem posuit, et Sabbato Iudaico remoto, diem Dominicum peculiari constitutione saeculo IV. ad Sabbati sacra celebranda confirmavit, id quod EVSEBIUS tradidit, *de Vita Constantini, Lib. IV. cap. XVIII.* Recentiori aevo in orbe Christiano etiam non defuerunt, qui Sabbatum Iudaicum necessario adhuc celebrandum uehementer efflagitarunt. GVILIELMVS AMESIVS, *m)* FRANCISCVS IVNIVS, *n)* ANTONIVS WALAEVS, *o)* IACOBVS ARMINIVS, *p)* GEORGIUS SCHOENFELD, *q)* Caluinianorum Theologus, CAROLOSTADIVS, *r)* teste ALBERO, nullum plane diem festum, praeter Sabbatum colendum, arbitratus, Iudaeis hic pollicem premunt, nubem pro Iunone sane amplexi. Caerimoniale enim et morale in Sabbato non rite determinarunt. Morale est, ut in hebdomade quispiam septimus dies cultui sacro literetur. Caerimoniale uero non latet in ipso Sabbato, quam potius in Sabbati circumstantia, quatenus scilicet dies, ab egressu Aegyptiaco septimus ad Sabbati sacra disponebatur. Sub hac enim circumstantia et hoc pacto, Sabbatum a PAVLO inter umbras refertur, illaque circumstantia ac umbra in N. T. praesente eius corpore, cessauit ac defuit. Coloff. II, 16, 17. Ebr. X, 1. Schola caerimonialis in Nouo Foedere rite clauditur. Meliori enim oeconomia, Nouum Testamentum gaudet,

i) Hist. Eccles. Lib. VII. cap. XXIV.

k) Lib. VII. cap. XXIV.

l) In Oratione aduersus eos, qui castigationes aegre ferunt.

m) In Medulla Theol. Lib. II. c. XV.

n) De Politiae Mosaiicae Obseru. c. VIII.

o) In Dissert. de IV. Praecepto cap. V.

p) In Disputat. priuatis, th. LXXVII. §. X. XI. et in Disputationibus selectis P. III. p. 1232.

q) Vid. MENZERS Disput. Gieffenf. disp. I. p. 37.

r) Vid. BAKIUS in Catechesi Lutheri p. 20.

det, et liberationis spiritualis per Messiae resurrectionem, absolutae diem, ad Sabbatum rite constituit, quae circumstantia Sabbati Christiani, Iudaeorum Sabbato conuenienter respondet, ut omnino hic persuadeat, diem V. T. sabbaticum ab egressu ex Aegypto septimum, omen ac typum fuisse, diei ab resurrectione Christi septimi, ad Sabbatum in N. T. constituendi. Merito itaque caerimoniale Sabbati ex orbe Christiano proscribimus, ne corticem nimii facientes, nucleum perdamus, umbramque tantum beneficii anhelantes, promisso priuemur beneficio.

§. III. Iudaeos, quod attinet, operosior illa disputatio est et difficilior, quippe quae ex solo Veteri Testamento instituenda. Ad sunt tamen et hic in Annalibus sacris argumenta haud nihili aestimanda, quae Iudaeorum pertinacem opinionem, imis ruere fundamentis, et in fumos abire clarissime ostendunt. Diem Iudaeorum sabbaticum non esse absolutae necessitatis et iuris posituii moralis, inde apparet, quod Ecclesia ante Mosem, diem ab egressu septimum haud celebrauerit. Ipse enim dies, ad ipsam Iudaeorum rempublicam post egressum ex Aegypto dispositam, erat alligatus, quae ante Mosem plane non existit. Quodsi Ezech. XX, 12, 19. euoluimus, egregie in hoc erudimur. Nam Deus, *Sabbata mea*, inquit, *dedit, ut essent in signum inter me et uos, ut sciatis, quod sum ייחוד Deus uester.* Vox ייחוד hic innuit beneficium educationis ex Aegypto, illo scilicet ostendit Deus, se esse *Iehouam*, seu eum, qui promissis optime steterat. Nunc autem extincta Iudaeorum republica, dies quoque sabbaticus Iudaeorum aboletur, cum omni cultu leuitico. Dan. IX. Sceptro Iudaeorum ablato, deperditis Tribuum annalibus, Tribubus, obliuione commixtioneque confusis, omnis reipublicae imago ac facies nunc euanuit. Dies iste Iudaeorum sabbaticus, fuit quidem *signum disunctiuum* Israelis a gentibus, sed ideo ad illud duntaxat tempus seruandus, quoad durauit distinctio Iudaeorum a gentibus, neque e propriis pulsi fuerunt sedibus, ut alieno seruirent imperio. Ipsa Iudaeorum Glossa restringit hoc praeceptum de Sabbato ad solos Iudaeos: *Et quid est, dedit uobis Sabbatum? quia uobis scilicet Iudaeis dedit, non gentibus.* s) Idem etiam sentit R. IOHANAN, GALATINVS teste, l. c. aliam Glossam citans: *Omne praeceptum, quod dedit Deus*

H 2

san-

s) Vid. GALATINVS, Obseru. Lib. XI. de Arcan. cath. c. IX.

sanctus Israël, dedit eis publice, praeter Sabbatum, quod dedit eis secreto, sicut dictum est Exod. XXXI. inter me et inter filios Israël. Quod si ita est, non obligantur ימים gentes ad Sabbatum. Ipse IOSEPHVS, rerum Iudaicarum ebuccinator, sabbatorum legem saepe uocat, τὸν πάτριον νόμον. Hi omnes tamen non de quiete et cultu sabbatico differunt, sed diem Sabbati Iudaeis peculiarem fuisse affirmant. Sabbati mandatum igitur non totum Morale, sed Caerimoniale etiam aliquid habuit admixtum, quod possit mutari et reapse aduentu Christi omnino fuerit mutandum, id quod ex allegato loco contra Iudaeos alucinantes satis fuit ostensum. Sabbatum enim recensetur inter signa diuina, quae sua natura sunt mutabilia et accedente Numinis dispositione et dispensatione, reipsa saepe mutantur.

§. IV. Ipse iam iam IEREMIAS c. XXXI, 31, 32. nobis patrocinatur, *de foedere diuino mutando* uaticinaturus. Mutato enim foedere ipso, signum foederis mutationis haud poterit esse expers. Quamuis hic non ipsum foederis essentiam, huic mutationi expositam esse existimem. Dei foedus uicissitudinis ac mutationis iniuriis non distorquetur, Exod. XXXI, 16, 17. aeternum est ac immutabile, unum semper et idem, non solum ratione mediatoris foedus ferientis, et partium contrahentium; sed et ratione bonorum praecipuorum, quae in foedere fuerunt promissa. Necessario igitur, mutatio in *accidentalibus* foederis delitescat, nimirum in modo dispensationis et in modo cultus caerimoniali. Idem approbat oraculum de omni cultu diuino sabbatico mutando Dan. IX, 27. Cultu namque diuino mutabili, maxime dies mutabilis erit, quia dies tantum ad externa cultus pertinet.

§. V. Suppeditantur alia quoque argumenta, quando Sabbati praeceptum, non in totum morale, sed qua diem in hebdomade determinatum, mutabile esse disputatur. Ipsi nequidem Israëlitae diem ab egressu ex Aegypto, aut a creatione praecise septimum, post tempora Iosuae sanctificauerunt uel sanctificare potuerunt. Sol decliuis occasui, per aliquod temporis spatium commorabatur. Liquet istud ex IOSVAE capite X, 13. *Et expectauit Sol et Luna et constitit, donec se*

†) Nec incongruum dictu est, Lunam etiam simul tunc temporis sterisse et quieuisse. Lunae enim curriculum metitur noctem. Quodsi autem Luna iter

se ulcesceretur gens de inimicis suis, nonne hoc scriptum est in libro iusti? Stetit ergo Sol in medio coeli nec festinauit occumbere יְהוָה יוֹמָם
circiter die integra. Hanc diem, Iudaeorum nonnulli, ad horas XXXVI. alii ad XLVIII. protrahere solent. Sic IUSTINVS MARTYR in Dialogo cum TRYPHONE diem illum producit *μέχρι ὥρων τετράκοντα ἕξ.* Siracides sane, unum illum diem, bidui spatium fuisse edocet. Etenim *μία*, inquit, *ἡμέρα ἐγένθη πρὸς δύο.* Sir. XLVI, 5. Praetermitto ea, quae ipsi Iudaei super die protracta tempore Hiskiae edisserunt, existimantes, solem, quum iam peruenisset ad decimam lineam, adeoque iam horas decem absoluisset, totidem horas exegisse sensim, primam lineam repetendo, ab ista uero rursus ad duodecimam lineam, h. e. ad occasum progressum esse, quae omnia XXXII. horas conficiunt. 2. Reg. XX. Omni autem dubitatione licet haud maius uideatur, utrum posteriori hocce loco sol cum tanta mora retrocesserit, an citius; ex opinione tamen Iudaeorum liquet, inde a temporibus illis, haudquaquam diem praecise septimum a creatione aut egressu fuisse sanctificatum. Quodsi itaque in septimi diei praecise a creatione numerati quiete, Sabbati sanctificatio inniteretur, periit ipsis Iudaeis iam pridem Sabbati religio. Obgannient forte, miraculum hic uires naturae superans, obuium esse, et Deum ipsum mutasse hanc seriem; sed id ipsum contra eos militat, quia Numen, non habita ratione septimi numeri a creatione, grata habuit Sabbata sequentia, nec dubitauit curriculum diei illius septimi, miraculo commutare iustoque longius extendere.

§. VI. Quodsi praeceptum de septimo die sanctificando, in totum morale esset, nullibi sine criminis reatu posset omitti, neque eius rigorem relaxare Deus potuisset. Moralia enim striete talia sunt iuris aeterni et immutabilia. Quodcunque enim omnino non licet, semper non licet, nec necessitate mitigatur, quo, admissum, non obsit. Multoties post, praecepto de sanctificatione Sabbati dato, a Iudaeis ipsis Sabbatum fuit solutum, neque tamen saepe id, illis uitio diuinitus fuit uersum. Gens Ebraeorum propter continua feruitia in

H 3 Aegypto

iter suum tunc naturaliter absoluisset, confusio esset orta in die ac nocte, cursu Solis per integram diem impedito. Inde necesse erat, ut Luna etiam infra terram tunc noctem illuminans, progredi cessaret cum Sole.

Aegypto die septimo feriari nunquam potuit. GALATINVS ^{u)} commemorat ex R. ELEAZARO, quadraginta annis, quibus populus in deserto circumerrauit, non nisi primum Sabbatum, ab illis sanctificatum fuisse. Ipsi Iudaei, urbem Iericho, die Sabbati expugnatam afferunt, immo hoc die pugnant Israëlitae et decernunt cum Syris. I. Reg. XX, 29. Hic tamen merito diem septimum et cultum sabbaticum distingue. Addere hic lubet, non sine causa Deum uoluisse, ipso Sabbato Iudaico Hierosolymas cum templo funditus exscindi, quo ipso satis innuitur, Deum Sabbata Iudaica, una cum templo et caerimoniis uelle sublata. Sabbato deuastrationem templi secundi factum docent cum ueteribus, SCALIGER, PETAVIUS, alique non obscuri nominis temporum computatores. SPANHEMII ^{x)} sententiam de non celebrato septimo Sabbati die, cum Iudaei in locis desertis adhuc uagarentur, quod attinet, ea a ueritatis uicinia paullisper aberrare uideretur. Canonis enim sacri auctoritas aliud plane inculcat. *κατ' ἀνθρώπων* quidem hoc argumentum contra Iudaeos incaute credulos, in certaminis arenam producere possumus, cum Sabbati celebrationem in desertis omissam sentiant; *κατ' ἀλήθειαν* autem eorum opinionem, quae omne caerimoniale in Sabbato pernegat, his armis oppugnare non licet. Volumina sacra cultum sabbaticum Aegypti seruitiis impeditum, in itinere per loca deserta restauratum celebratumque fuisse testantur Exod. XVI. Profanatore Sabbati ibidem die septimo, lignatum castra egrediente, ad supplicium dato, liquet, Israëlitae die septimo a laboribus in itinere uacasse, Sabbatumque celebrasse, de quo diuinus Amanuensis Moses Num. XV, 32, 33, 34. seq. nos reddit omnino certiores.

§. VII. Moralia praecepta strictè sic dicta sunt legis naturae, conformia imagini diuinae, notionibus boni et mali, honesti et iniusti et ita legibus naturalibus innituntur, ut per se faciant ad bonos mores, ideoque iuris aeterni sunt ac inuiolabilis. Tale aliquid autem non est determinatio septimi diei, quippe qui *ex se* et *secundum se*, consideratus, nec bonus uel sanctus, siue consideratus *compare*, haudquaquam melior determinatione alius diei, nisi ob solam auctoritatem praecipientis, cui integrum ac liberum fuisset, ut alium

^{u)} Lib. XI. cap. X.

^{x)} In Dubiis Euangel. Tom. III. Dub. CXIV.

alium locum, sic et tempus aliud, ad publicum cultum Iudaeis iniungeret. Nefas omnino habetur, moralia praecepta transilire et ob aliquam necessitatem uiolare. Septimi autem diei otio et sanctificationi, uaria intercedere possunt, ut omittatur ac comperendinetur. Non sine causa Deus singulari ratione hoc praeceptum fanciuit, rationem addens, ob quam praecipiat septimi numeri obseruationem, quietis uidelicet suae a creatione considerationem, adeoque eo ipso ostendit, hoc nec *per se* bonum, nec *morale* esse. Neque hoc praeceptum ideo totum morale uidetur, quia decalogo fuit insertum. Satis est, aliquid illius praecepti morale esse, et id quidem, quoad praecipuum in praeepto et in substantia praeepti, ob quod totum praeeptum inferi decalogo debuit. Distinguenda enim *res* praeepta, et *circumstantia rei*. Res praeepta moralis est, circumstantia rei uel caerimonialis, uel mere saltim positua. Praeterea ueritati haud consonum, omnia illa praeepta moralia esse, et aeterna, quae ante caerimonias, immo ante lapsum fuerunt data. Nam et ante lapsum praeepta quaedam sunt data mere *positiua* pendentia haud a natura rerum; sed a mera uoluntate legislatoris, qualia ista, quae de arbore uitae et de arbore scientiae boni et mali, homini publicabantur. Adde et ea, quae de sacrificiis, animalibus mundis uel immundis, de circumcisione et aliis id genus traduntur ante legem per Mosem ritu solenni latam, quae ob id non desinunt esse mere positua et caerimonialia, nec naturam moralium induunt. Quodsi caerimoniale pro *mutabili* et lege particulari sumitur, tunc dicere omnino possumus, ante Mosem caerimoniale in Sabbato fuisse, diem a creatione praecise septimum. Res praeepta [quae tota moralis] est α) cultus sabbaticus β) tempus cultus determinatum. Posituum consistit in numero septenario. Circumstantia rei est dies a creatione aut ab egressu ex Aegypto praecise septimus. Neque inde differentes aliquid praesidii nanciscuntur, quando dies Iudaeorum septimus fines morales habuisse asseritur. Non solum enim caerimoniales fines habuit praefixos; sed et rationes morales caerimonialibus praeeptis adiunguntur. Haudquaquam tamen ob id, natura illorum mutationi exponitur, quum caerimoniae etiam ad finem moralem ordinari possint. Caerimonialia praeepta fines morales habuisse, multiplici eorum applicatione docet MAIMONIDES in eruditissimo Opere suo, ubi pleraque praeepta caerimoniis inuoluta etiam ad fines

fines refert morales illisque morales rationes assignat. In sacris Anna-
libus Deus non sine causa in praecepto tertio, non fecit mentionem
diei septimi, innuens, ipsum cultum sabbaticum a die septimo Iu-
daeorum, omnino esse distinguendum, ne morale cum caerimoniali
confundatur, ut potius ipsum cultum, quam diem quendam septimum
cultui destinatum, necessarium existimemus. Quod si determinatus dies,
seu dies septimus, ad morale Sabbati pertineret; in uita aeterna, seu
Sabbato futuri saeculi, etiam eius esset habenda ratio. Nam moralia
praecepta, sunt iuris uniuersalis. Quis autem tam indulgeret ineptiis,
ut istud asserat. In uita enim coelesti nullae sunt dierum uicissitu-
dines, nullae noctis ac lucis uicariae mutationes, ibi potius perpe-
tua lux, haud tenebris diuisa ac interrupta. Vnicum adhuc mone-
mus, eos qui praeceptum hoc, secundum se totum morale esse inter
Christianos contendunt, uix e Iudaeorum obiectionibus se expedire
posse, nec illis rationem reddere solidam, aboliti diei septimi et
translati Sabbati, ab uno die in alium.

§. VIII. Gens Iudaica quidem multa de operibus Sabbato non
faciendis tradidit, ut nec pulicem hinc inde saltantem, nisi pungat,
liceat uenari, neque lectum sternere etc. sed bullatae sunt nugae
inaniaque argumenta, quorum multa GLASSIVS *y*) iam iam recen-
suit. Illud tantum adhuc exponam, nimiam olim Iudaeorum fuisse
religionem, quando ab hostibus oppugnati die sabbatico, bellare de-
sisterent, immane eum admisisse piaculum opinantes, qui hoc ipso
die, hostibus ad portas appropinquantibus, ad arma conclamarer,
aut classicum caneret, aut gladium stringeret, ut potius mucronibus
hostium sponte porrigerent ceruices, quam cum ipsis hoc die decer-
nerent. Periculo uero huius opinionis a MATATHIA MACCABAEO
demonstrato, cruenta Iudaeorum strage in Sabbato facta, ad meliorem
tunc, teste IOSEPHO, *z*) nonnulli redierunt frugem. Iure omnino
licet hostium insultus die Sabbati excipere, ne uita nostra quiescendo
periculis exponatur. Deus nullam promulgauit legem, qua conser-
uatio uitae humanae, aliquo modo posset impediri; et si impedi-
mento fortasse fuerit, in collisione officiorum, conseruatio uitae
est

y) In Rhetor. S. Tract. I. cap. XIV. Plura dabit CASAVBONVS in
Exercitationibus contra BARONIVM p. 61, seq.
z) Antiquit. Iud. Lib. XII. c. VII.

est praeferenda obseruationi legis positivae, si transgressio praecepti est unicum uitam tuendi medium. Homo enim non est propter leges, sed leges sunt propter hominem. Non dicam, quod et conseruatio uitae, uehementer a Deo sit inculcata, ut homicidii homo se reum faciat, qui uitam suam inter strepitus belli, sine ulla resistentia hostibus opprimendam offert. Ipse Saluator suffragari uideretur, quando Marc. II, 27. asserit, hominem non propter Sabbatum, sed Sabbatum propter hominem esse, ideoque homini in collisione cedere atque posthaberi.

§. IX. Quaeritur: An celebratio unius diei in hebdomade sit res mere adiaphora? Resp. Quanquam sint inter Theologos, quorum dexteritas et orthodoxia nunquam fuit suspecta, qui cum B. SEB. SCHMIDIO, WAGNERO, DORSCHEO, aa) idem de Sabbato sentiunt; argumentis autem, quae pro negatiua militant sententia, rite ponderatis; omnino a uiris istis, etsi praeclari nominis, dissentire licebit. In Sabbati enim institutione apparet, hoc arctissimo et exempli et praecepti diuini nexu, inuuisse Deum, se istum in finem sanctificasse diem septimum, ut homo se conformet exemplo diuino. Idem iam iam B. SCHERZERVUS bb) erudite obseruauit. Sicuti autem benedictio, qua diei septimo Deus benedixit, non ad diem ipsum, sed ad hominem potius est referenda, in quem omnis generis beneficia se collocaturum Numen promisit, teste omni exceptione maiori Sabbatum propter hominem esse, Marc. II, 27. Christo asserente; ita et sequens uerbum *sanctificare*, ad hominem referri oportet, ut homini scilicet praeceperit Deus quietem et cultum diuinum diei septimi. Verba PAVLI Coloss. II, 16, 17. *Nemo uos iudicet in parte festi, aut nouilunii, aut Sabbatorum*; neque septimi diei praeceptum tollunt, neque dissidentibus patrocinantur. Etenim Apostoli uerba cum limitatione sunt accipienda. Loquitur PAVLVS de Sabbatis, quatenus certis circumstantiis Iudaeos obligant. B. SCHERZERVVS distinguit inter libertatem *modalem* et *realem*, et PAVLVM illam, non hanc asserere monet, ut ad celebrandum Sabbatum obligemur, sed non eo modo, quo Iudaei.

I

§. X.

aa) Vid. FECHTIVS in Praefatione, quam Commentario Dorscheano in IV. Euangel. praemisit.

bb) Ad Breuiarium Hülsemanni c. XII. p. 731.

§. X. Quæritur: Cur Deus septimo præcise die quieverit? B. DANNHAVERVS, cc) illustre ecclesiae purioris nomen, coniectat: *hexaemeron typum fuisse ætatis mundi*, quam multi VI. millibus annorum circumscribunt. KROMAYERVS dd) autem existimat: *Deum respexisse opus redemptionis, quo peracto, Christus per totum diem septimum in sepulcro quieverit, ut adeo Sabbatum ratione temporis, figuram ac typum Christi gesserit.* Resp. Causæ, ob quas Deus die septimo, non alio, quieverit, inuestigari haud possunt. Creatoris enim in exhaustam sapientiam, creatura ac opificium ipsam metiri nequit, cum a creatore in creationis societatem nemo nostrum fuit assumtus neque consiliarius eius fuerit. Rom. XI, 34. Humanitatis nostrae fragilitatem hic confitemur et ordinem creationis, ut sapientissimum, pie admiramur, ne ultra humanitatis fortem sapere quisquam uideatur. Prior sententia Iudæorum innititur traditionibus ipsique indulgeri potest, si non pertinaciter propugnetur. B. KROMAYERI uero opinio, nimis incauta uidetur. Deus enim quieverit septimo die, homine nondum lapso. Ante lapsum uero non datur respectus ad Christum et N. T. œconomiam. Accedit ad hæc, quod inter diem creationis septimum, et diem quietis Christi in sepulcro, non typica adsit proportio. Equidem Christus quieverit die septimo; sed numerum senarium, septenario respondentem hic nullibi inuenies. Quodsi iusta adesset proportio typica inter Dei et Christi quietem, necesse esset, ut quietem sepulcralem numero septenario notatam, antecederet operatio numero circumscripta senario.

§. XI. Quæritur: An dies Dominica sit constitutio humana? Ita sentit degener iste ecclesiae purioris filius, personatus DEMOCRITVS, si ait: „Von Sonntag halten die Pietisten so viel, wie von allen Menschen-Satzungen, und lassen sich darüber, nach der Vermahnung PAVLI, kein Gewissen machen. Denn sie wollen am Montage so heilig seyn, wie am Sonntage. Daß aber die Feyerung des Sonntags eine Menschen-Satzung sey, kan er beyh EVSEBIO in *uita Constantini M.* gewahr werden, dem am ersten im Kopf kommen, den Tag des Herrn Auferstehung wöchentlich mit öffentlichen Versammlungen feyren zu lassen.“

cc) In Lacte Carech. P. I. p. 562.

dd) In Commentario in Aug. Conf. Disp. XV. c. II.

„sen. ee) Sed hisce antiquitatis monumenta contradicunt. Nam in Sectione antecedenti fuit ostensum, celebrationem diei Dominici, Constantino esse longe antiquiorem. Nam Constantinus non demum constituit diem Solis ad Sabbata et sacra; sed repetit solenni promulgatione constitutionem apostolicam contra eos, qui Sabbati Iudaici adhuc tenaces fuerant. Dies Dominicus auctoritate apostolica nritur et obseruari meretur, ad constitutionem diuinam etiam referri, si quid sancti uiri, non proprio consilio, sed suggestione et instinctu diuino constituerunt, licet constitutio diuina in Scriptura non claris uerbis commemoretur. Immo, si dies Dominicus humana constitutio esset, Martyres eius obseruationem sanguine haud obsignassent et quaesiti: Seruastine Dominicum? respondiissent: Christianus sum, intermittere non possum. ff)

§. XII. Nolo prolixius disquirere, quando Sabbatum Christianum incipiat, an a uespera, mediane nocte aut aurora. Nobilioris momenti quaestio uidetur, an totum *ἡμέραν*, an uero dies lucidus sacer sit habendus? Posterius libertati Christianae congruum ac conforme esse DANNHAVERVS gg) docet, cui e Caluino-Reformatis SCHOOCKIUS hh) adstipulatur. Etenim sanctificationem Sabbati ab aurora inchoandam et ad uesperem continuandam esse existimat. Sed hisce clarissimis uiris pollicem premere dubito. Tempore enim hyemali, quo dies octo aut nouem horis absoluitur, uix tertia *ἡμέρας* pars Deo sic concederetur, hominibusque profanis licebit statim post occasum Solis, ad operas suas reuerti, quin, illas ante lucem exercere. Deus totum diem sine limitatione sacrum sibi esse uult, et ideo, salua institutione Sabbati primaeva, uel geminam uel dimidiam *ἡμέρας* partem Sabbato detrahare minime licebit. Saltem quam primum euigilamus, mentem deuouere Deo tenemur eique ad somnum usque uacare. In institutione enim primaeva dies septimus Gen. II, 2, 3. perinde naturalis est, et totum *ἡμέραν* complectitur, ac dies sex antecedentes, quibus mundus a Deo fuit creatus.

I 2

Haec,

ee) In unparthevischen Gedanken über eines so genannten Schwedischen Theologi kurzen Bericht von Pietisten.

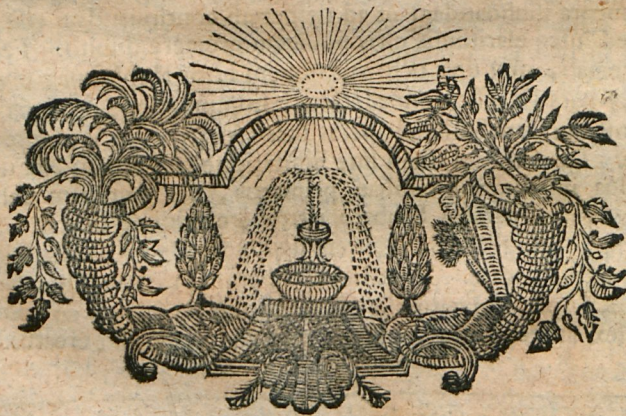
ff) Vid. SEELIGMANNI Dissertatio de Sabbato.

gg) In Collegio Decalogico p. 546.

hh) In Exercit. uar. Exerc. IX. §. VIII.

Haec, quae in sacro Codice obseruantur de eximio argumento, ingenue sic publicare neutiquam dubitauit. Dixi autem neque omnia, neque nihil. De singulis operose differere atque argutias ferere, meum haud est, nec cuiusquam sani hominis. Non enim coelestem sapientiam in has mortalitatis angustias e sublimi detrahere licet. Si quid autem hic a Scriptura sacra, a pietate, a ueritate dissonum et alienum fuerit dictum, me illud non solum indictum, sed et expunctum uelle testor. Tu autem, **BENEVOLE LECTOR**, benedictis fauorem, alucinationibus ueniam ac aequitatem illam indulge, commoda, largire, quam Tibi in argumento simili indulgeri et commodari optas, et illud attende, hominem natura ad lapsum pronum esse, ad censuram proniorem, nosque ab hisce humanitatis nostrae angustis imbecillitateque non prius liberari, nisi quum animae nostrae ad coeleste transferint Sabbathum.

Errata typographica, quum sint admodum pauca et leuia, BENEVOLVS LECTOR ipse corriget.

INDEX

INDEX RERVM.

A.

Adamus maioris perfectionis fuit capax. p. 18. 19.

- ad coeleste Sabbatum est creatus. p. 17. 21.

Adamum non fuisse creatum ad resurrectionem mortuorum, probatur contra R. IARCHI. p. 20.

Anno sabbatico mysticus nutus non denegatur. p. 23.

Anni habitationis Israëliitarum in Aegypto distinguendi sunt ab *annis seruitutis*. p. 44. 45.

Augustanam Confessionem diem Dominicum non adpellare constitutionem mere ecclesiasticam probatur. p. 57.

Augustini testimonium de Sabbato mystico. p. 4. 41.

B.

Beati contemplabuntur damnatorum cruciatus. p. 27.

Benedictio diei septimi, non ad diem, sed ad hominem, est referenda. p. 65.

C.

Caerimoniale Sabbari determinatur. p. 63.

Caerimoniale pro mutabili sumitur. ibid.

Caerimonialia praecepta fines morales habent. ibid.

D.

Davidis uictoria super Goliathum mystice exponitur. p. 49.

Dei nomen loco praedicati in sacris positum innuit perfectionem. p. 24. 32.

Diem Dominicam ab Apostolis institutam esse, Patres primorum saeculorum testantur. p. 57.

¶ particula, teste KIMCHIO, indicat continuationem. p. 25.

Dominicae diei in sacris fit mentio. p. 55. 56.

- - constitutio ad Sabbatum fuit licita. p. 54.

Dominica die Apostoli peragunt opera sabbatica. p. 56.

Dominica dies non est constitutio humana. p. 66.

Dominicae diei celebrationem non constituit Constantinus M. p. 67.

- - *υρχημερον*, an totum sit sacrum, exponitur. ibid.

E.

Ecclesia militans in terra est typus triumphantis in coelo. p. 28.

Enallage est typi cum antitypo si uita aeterna Sabbatum adpellatur. p. 33.

F.

Fhuius sabbaticus est Iudaeorum figmentum. p. 4.

Fluigi

Fluvii sabbatici descriptioni a IOSEPHO traditae, contradicit PLINIVS. p. 4.
Fugam in Sabbato a suis deprecatus Christus, respicit uiae sabbaticae praeceptum. p. 9.

G.

Gentilium Sabbata. p. 47.

I.

Ieiunant Iudaei bis in hebdomade. p. 8.
Iris, quomodo sit signum gratiae, explicatur. p. 51.
Iridis uariae colores a LVTHERO explicantur. ibid.
Iudaei Sabbatum in Aegypto non puerunt celebrare. p. 61.
 - - in quiete sabbatica sunt superstitionosi. p. 64.
 - - contra hostes Sabbato pugnare a Matathia docentur. ibid.
 - - mysticum Sabbati significatum non ignorarunt. p. 41.
Iudaeos Sabbatum in desertis celebrasse contra SPANHEMIVM uindicatur. p. 62.
 - - non habuisse diem a creatione aut ab egressu praecise septimum, probatur. p. 60. seq.

L.

Lampades sabbaticae, lucem coelestis Sabbati adumbrant. p. 39.
Liberatio per Christum *spiritualis*, Sabbato Iudaico praefiguratur. p. 48 50.
Liberationis spiritualis typica adumbratio, accidentalibus et circumstantiis Sabbati tantam iunitur. p. 50. 51.

Luna necessario stetit tempore Iosuae. p. 60. seq.

Lux sabbatica in uita aeterna est Deus et Agnus. p. 40.

M.

Misa pro πρώτη sumitur in Sacris. p. 8. 55.
Μυσικός, ab aliis a μύω, ab aliis a μυείω deducitur. p. 5.
Μύω proprie de ore ac labris, quando clauduntur, adhibetur. ibid.
Μυείω sacra et occulta docere significat. ibid.
Μυείω a Μύω deriuatur. p. 6.
Mystici dies, quid sint apud ueteres, traditur. ibid.
Mysticus sensus, quid et quotuplex sit, exponitur. p. 6. 7.
 - - est uel explicitus, uel implicitus. p. 29.
 - - a Spiritu S. intentus, non est accommodatio nuda. p. 34. seq.

N.

Naturale, duplici sensu sumitur uel *essentialiter*, uel *subiectiue*. p. 16.

O.

Osculis more Gentilium Iudaei colunt idola. p. 42.

P.

Prophetae sub corporalibus beneficiis saepe de spiritualibus et maioribus uaticinantur. p. 27. 28.
Πρόληψις historica in Sabbati praeepto non est. p. 15.

Quies

Q.

Quies Deo ἀνθρώπων ἰσθῶς tribuitur.
p. 10. 11.

Quies aeterna, non est merum otium,
p. 37.

- in essentialibus, non ita in accidentalibus Sabbati, praecise praefigurat. p. 33.

Quietem et cultum in Sabbato non ferparanda esse, uindicatur contra GROTIVM. p. 37.

S.

Sabbati uox deriuatur a שַׁבַּת, quieuit.
p. 7.

- falsam deriuationem tradunt PLATO et LACTANTIUS. *ibid.*

- praecceptum, quomodo naturale potest adpellari. p. 16.

- mystica conuenientia cum uita aeterna. p. 35-37.

- terreni circumstantiae quaedam, adumbrant circumstantias coelestis Sabbati. p. 38. seq.

- initium numerabatur a Sole occidente. p. 38.

- Iudaici legitima abrogatio probatur. p. 58. seq.

Sabbaticum Iudaeorum diem Iudaeos tantum obligare, docent Rabbin. p. 59. 60.

Sabbatica nocte paterfamilias pro beneficio liberationis ex Aegypto gratias Deo agebat. p. 47.

Sabbatum ponitur pro quolibet die festo. p. 8.

- synecdochice pro hebdomade. *ib.*

- pro sacrificiis Sabbato immolatis. *ibid.*

- iam ante lapsum et non demum post egressum ex Aegypto institutum fuisse, uindicatur. p. 14. 15.

Sabbatum ex Sabbato, Ec. LXVI. innuit perpetuum Sabbatum. p. 24.

- contra VITRINGAM probatur.

- esse typum coelestis quietis probatur. p. 27-30.

- uocatur foedus aeternum. p. 30.

Σαββατισμὸς Paulinus, Act. IV. agit de quiete coelesti. p. 33. seq.

Σάββατον ἐπέφωσκε, Luc. XXIII. quid sit, exponitur. p. 39.

Sabbatum refertur ad umbras leuiticas. p. 65.

- Iudaeorum incidit in diem ab egressu ex Aegypto septimum. p. 45. 46.

- Iudaicum cum die Dominica adhuc celebrandum esse, docent nonnulli ueteres et recentiores. p. 57. 58.

Sabbato licet pugnare contra hostes. p. 64.

Sacramentalem uim Sabbatum non habere, probatur contra WITSIVM et SPANHEMIVM. p. 47. 48.

שַׁבַּת et שַׁבּוֹת quibus Sabbatum in Scriptura praecipitur, non esse infinitiuus loco imperatiui positos, sed per ellipsin explicanda, docetur. p. 10.

Septimus dies sine uespere, AVGVSTINO est quies sine fine. p. 4.

- in se non est sanctus. p. 62. seq.

- cur a Deo sanctificatus. p. 10.

Septimi

Septimi diei religio a iure naturae non quidem praecipitur, ceu aequa tamen tacite approbatur. p. II.
 - colendi praecipuum esse legem positivam uniuersalem, non caerimoniasalem contra CHEMNITIVM et alios probatur. p. 12-16.

Septimi cuiusdam diei in hebdomade celebratio, non est res adiaphora. p. 65.

Septimum creationis diem non esse typum resurrectionis Christi, contra KROMAYERVM uindicatur. p. 66.

Sex creationis dies apud Rabbinos, aetatem mundi, septimus aeternum saeculum indicant. p. 41.

Septenarius numerus in sacris perfectam quantitatem ac sufficientiam indicat. p. 42.

Septem millia tempore Eliae inter Baalitas seruata, non fuerunt numerus praecise determinatus, sed septem hic loci pro sufficienti ac multo sumitur. p. 42.

Septimum inter diem creationis et diem resurrectionis Christi, non est proportio typica. p. 66.

Silentium magnum in templo Hierosolymis inter sacra. p. 37. 38.

Signum religionis est Sabbatum. p. 44.
 - liberationis ex Aegypto. p. 44-45.

Σκιά et εἰκὼν, umbra et imago, sunt termini pictorum. p. 48.

Sol stetit XXXVI. horas tempore Iosuae. p. 61.

- retrocessit tempore Hiskiae. *ibid.*

T.

Τελετή et ἐπιτελέω sunt uocabula hieratica. p. 6.

Templum secundum Sabbato est deuotum. p. 62.

Tribus decem Israelis prope fluium captiuas detineri, docent Iudaei. p. 4.

Tuba est typus praedicationis euangelicae. p. 40.

*Tuba sabbatica adumbrat tubam aeterni Sabbati. *ibid.**

Typica Sabbati ratio rite constituitur. p. 17.

V.

Via sabbatica est uel maior uel minor. p. 8. 9.

Viam sabbaticam uertit Syrus septem stadia. p. 9.

Viae huius dubia et contradictio inter IOSEPHVM et N. Test. soluuntur. p. 10.

apud Ebraeos non solum conuertit, sed in coniunctionem causalem quandoque etiam euadit. p. 24.

WT

J 11554

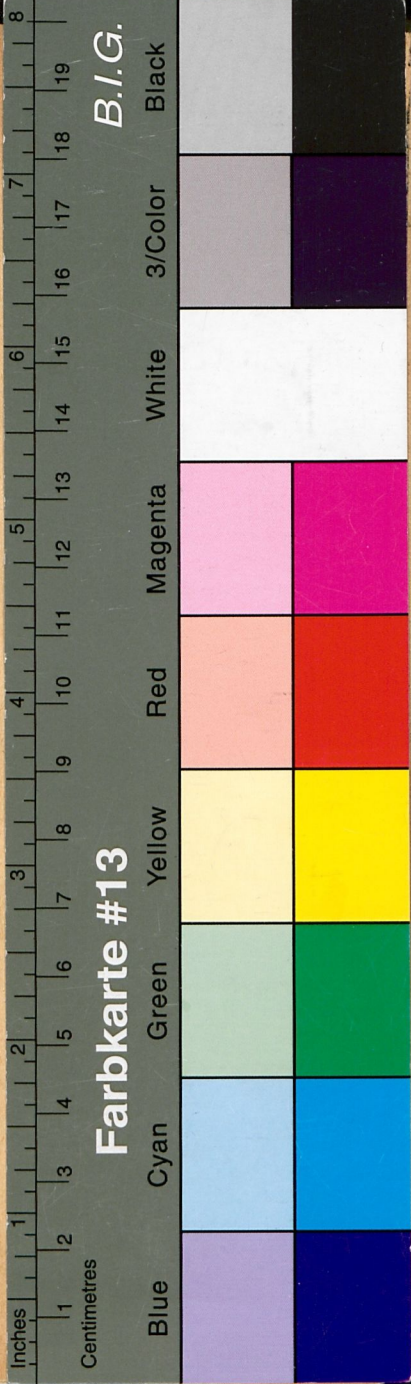
ULB Halle

3

005 302 684

5799

81

M. IO. CHRISTIANI SCHVLZII
BORGESDORFFIO-SAXONIS

SABBATVM
IDQVE IN PRIMIS
MYSTICVM

IN QVO
I. NON SOLVM EA QVAE CIRCA SABBATVM
SELECTIORIS SVNT ARGVMENTI
TRADVNTVR
II. SED MYSTICAE QVOQVE POTISSIMVM
SABBATI RATIONES AC RECONDITI NVTVS
QVI SVBLIMIOREM OMINANTVR QUIETEM
E SEDIBVS CRITICIS STVDIOSE
ERVVNTVR

VITTEMBERGAE
EX OFFICINA SCHLOMACHIANA
MDCCXLI

58 1584

